

Tidskriften *Zenit* om omvälvningarna i Portugal

I april 1974 störtades den nära 50 år gamla diktaturen i Portugal. Därmed inleddes också ett revolutionärt uppsving som ledde fram till en förrevolutionär situation, men som till slut stoppades upp. Denna process behandlas i de artiklar som ingår i denna samling från tidskriften *Zenit* åren 1975-76.

De två första artiklarna (av Erik Åsgård) tecknar översiktligt den politiska utvecklingen, medan Göran Therborn försöker göra en marxistisk analys av klassförhållandena i Portugal och landets plats i den imperialistiska kedjan

Innehåll

Erik Åsard: Portugal: Militärmakt eller folkmakt?	1
Erik Åsard: Portugal: parlamentarism eller rådssocialism?	13
Göran Therborn: Portugal: revolutionens dialektik	25

Mera läsning om Portugal

Böcker

Dahl/Wiklander: [Portugal reform eller revolution](#)

Wegnelius/Wiklander (red): [Portugal mellan rött och svart](#) (intervjuer).

Nicos Poulantzas: [Diktaturens kris. Portugal, Grekland, Spanien](#)

Artikelsamlingar

[Tidskriften *Fjärde internationalen* om "den portugisiska revolutionen"](#)

[Tidskriften *Kommunist* om Portugal](#)

Erik Åsard: Portugal: Militärmakt eller folkmakt?

Ur *Zenit* nr 41 (1975)

Syftet med denna artikel är att beskriva och analysera den politiska scenen i Portugal före och efter valet den 25 april 1975. Tyngdpunkten ligger på en analys av de väpnade styrkornas rörelse, MFA (Movimento das Forças Armadas), dess uppkomst, målsättning och inre struktur samt de politiska partiernas program, strategi och förhållande till MFA. Även partiernas sociala bas kommer att beröras. Artikeln avslutas med några funderingar om den framtida utvecklingen och förutsättningarna för en socialistisk samhällsordning i Portugal. Bakgrunden till kuppen och den portugisiska samhällsstrukturens utseende och uppbyggnad kommer däremot inte att behandlas mer än vad som är nödvändigt för att kunna sätta in den politiska utvecklingen i ett bredare samhälleligt sammanhang. □

Revolutionen i Portugal den 25 april 1974 innebar inte bara att den nära halv sekelgamla fascistregimen i ett slag kastades över ända. Den medförde också att Portugal, detta fattiga land som under århundraden varit såväl metropol som satellit på den världspolitiska arenan, gradvis började avvecklingen av ett av de äldsta kolonialvälden historien känner. Betydelsen av detta oerhörda sociala skeende kan knappast överskattas. Det kommer sannolikt att få djupgående följder både i Europa och Afrika, och kan också komma att direkt påverka maktförhållandet mellan supermakterna genom den strategiska position, som Portugal intar i NATO.

MFA — uppkomst, program, struktur

Portugals krigsmakt är, liksom militära våldsapparater i allmänhet, en starkt hierarkisk organisation med företrädare för olika sociala skikt i sina led. I toppen på hierarkin finns de *högre officerarna*, som fått sin utbildning under Salazarregimen och genom släktförhållanden och social ställning av hävd är lierade med den inhemska bourgeoisie. Därefter kommer de *lägre officerarna*, överstar, majorer, kaptener och löjtnanter, vilka i dag utgör den huvudsakliga basen för MFA. Under denna grupp finns de *värnpliktiga officerarna*, som i allmänhet fick sin politiska skolning i studentrörelsen på 60-talet och senare kom att radikaliseras vid mötet med kolonialkrigens brutala verklighet. Längst ned på skalan befinner sig de värnpliktiga meniga, som har sitt ursprung i arbetar- och bondeklasser och var de som i första hand under lång tid och mot dålig betalning skickades att tjänstgöra i kolonierna.

Det var kolonialkrigen i Afrika som utgjorde grogrunden för MFA:s gradvisa framväxt. I och med att krigen kom att kräva allt mer i form av ekonomiska, personella och militära ansträngningar, sattes den portugisiska krigsmakten — liksom landets ekonomi — på mycket hårda prov. Som mest uppgick den portugisiska kolonialarmén till ca 135 000 man, något som nödvändiggjorde allmän värnplikt och lång tjänstgöringstid i de afrikanska koloniernas täta djungler. En armékarriär kom snart att innebära 3-4 års tjänstgöring i kolonierna med låg lön, vilket blev allt mindre lockande inte minst för den styrande oligarkin, från vilken huvuddelen av officerarna tidigare rekryterades.

Befrielseörelsernas ökade framgångar och den växande inhemska oppositionen mot krigen medförde vid 70-talets början att befälsbristen blev akut och att rekryteringsbasen till officerskåren väsentligt breddades. Caetanoregimen blev tvungen att inkalla värnpliktiga officerare, vilka fick genomgå en kortare utbildning för att sedan snabbt befordras. Dessa grupper, som huvudsakligen utgjordes av studenter men även av politiska aktivister av skilda slag, hade i allmänhet varit aktiva under 60-talets studentrevolter och förde med sig politiskt oppositionella idéer in i officerskårens led.

Utan tvekan verkade kolonialkrigen radikaliserande på många av de yngre officerarna. Även de som inte hade någon större beläsenhet i politisk teori, kunde inte undgå att påverkas av de böcker och broschyrer av Mao, Amilcar Cabral och Che Guevara, som de snart kom i kontakt med via de afrikanska befrielseörelserna. En gryende opposition mot det samhällssystem, som upprätthöll och påtvingade dem dessa krig, var därmed formad.

Den omedelbara orsaken till MFA:s bildande var emellertid i första hand av yrkesmässig, ej av politisk art. I slutet av 1973 samlades omkring 200 lägre officerare för att protestera mot regimens åtgärd att ge de värnpliktiga officerarna likvärdig status. Kriget hade utsatt just de lägre officerarna för de största påfrestningarna, eftersom de ledde trupper i fält, och de blev allt mer irriterade över sin situation och den brist på uppskattning man i hemlandet visade deras insatser. Genom den långa tjänstgöringstiden och upplevelsen av soldaternas växande ointresse och desperation, blev officerarna medvetna om krigens politiska karaktär och förstod väl att de inte skulle kunna vinnas.

Snart fann de lägre officerarna, att det var fler frågor än de rent yrkesmässiga som förenade dem. I ett dokument från januari 1974, som snart kom att cirkulera bland de oppositionella officersgrupperna, ifrågasatte man starkt militärens roll i upprätthållandet av ett fruktlöst kolonialkrig och förordade en politisk lösning av problemen. Man förklarade också, att för att nå detta mål var det nödvändigt att störta den inhemska regimen, välja en konstituerande församling, frige de politiska fångarna, upphäva censuren, upplösa de fascistiska paramilitära organisationerna och starta en bred antifascistisk kampanj, avsedd att rensa ut sympatisörer och anhängare till den gamla administrationen.

Klyftan mellan yrkesofficerare och värnpliktiga officerare minskade efterhand som man insåg, att man hade en gemensam syn i många centrala frågor. En koordinationskommitté valdes, där de radikala officerarna blev väl representerade. Kommittén delades upp på en militär och en politisk avdelning, där den förra i detalj skulle planlägga upproret och den senare formulera ett program för hur man skulle agera efter kuppen. Den 5 mars 1974 antogs detta program vid ett hemligt möte i Cascais. Trots den intensiva övervakningen lyckades man efterhand organisera sig i celler på förbanden och få stöd för sina planer av soldater och värnpliktiga officerare, men någon öppen organisering av MFA skedde av säkerhetsskäl inte före den 25 april.

Även bland några av de högre officerarna pyrde ett missnöje med regeringens politik. När general Antonio de Spínola i sin uppmärksammade bok *Portugal e o futuro* (Portugal och framtiden) offentligt gav uttryck för meningen att kriget ej kunde vinnas militärt och i stället föreslog andra lösningar för att säkra landets inflytande över kolonierna, var grunden lagd för ett försiktigt närmande mellan de olika officersskikten. Det var dock den yngre falangen inom krigsmakten, ledd av Otelo Saraiva de Carvalho, medlem av koordinationskommittén och senare befälhavare för den militära säkerhetsorganisationen COPCON, som planlade och genomförde kuppen. Spínola orienterades i detalj om operationerna av Carvalho kvällen före revolten, men han ville inte bli betraktad som medlem av MFA. När Spínola omedelbart efter kuppen togs fram som ett samlande namn, skedde detta till priset av vissa modifieringar i MFA:s program. Redan från början fanns det således stora inneboende motsättningar inom den nya regimen; grovt uttryckt gällde konflikten en socialistisk eller en liberal utveckling i Portugal, och en snabb avkolonisering eller en nykolonial lösning i Afrika.

Det var emellertid inte bara kolonialkrigen och militärens organiserade missnöje som gav upphov till statskuppen den 25 april. Även bland andra samhällsklasser fanns oppositionella stämningar. De intellektuella var missnöjda med censuren och ofriheten, och folkmajoriteten drabbades hårt av arbetslöshet och inflation och av att det sociala reformarbetet försumrades genom de oer-

hörda krigskostnaderna. Också bland teknokraterna och de stora kapitalistgrupperna var kritiken mot regeringspolitiken relativt utbredd; missnöjet gällde här fasciststyrets ineffektivitet och oförmåga att stimulera näringslivet genom ökad utländsk konkurrens. Framför allt tryckte dessa grupper på behovet av att reformera och effektivisera den portugisiska ekonomin, och på nödvändigheten av att integrera Portugal i Europa. Dessa krav förmådde Caetanoregimen ej uppfylla. Genom kolonialpolitikens sammanbrott och den kapitalistiska ekonomins ökade svårigheter underminerades successivt själva grundvalarna för den fascistiska staten: ultrakolonialismen, allmän social misär och efterblivenhet, en repressiv statsapparat och kyrkans välsignelse och stöd.

MFA är i dag en organisation som består av omkring 1 500 officerare och meniga från de olika vapenslagen. Den är organiserad på pyramidalt vis från kompanier via regementen upp till en allmän generalförsamling, som omfattar 240 man och där principiella diskussioner om MFA:s politik förs. Revolutionsrådet, som upprättades efter den misslyckade högerkuppen den 11 mars i år, består av 28 militärer och är det mäktigaste organet i dagens Portugal.

Det är utomordentligt svårt att få exakta uppgifter om de inre maktförhållandena inom MFA; av förklarliga skäl är man ytterst motvillig att upplysa omvärlden om sådant. Det står dock klart att MFA är och ända från starten varit en mycket heterogen organisation utan enhetlig ideologi, där medlemmarna omfattar hela skalan från liberaler och centermän till socialister och kommunister. F.n. är det den socialistiska vänstern, ledd av premiärminister Vasco Gonçalves, som har det dominerande inflytandet i revolutionsrådet. I den militära generalförsamlingen, däremot, har den liberala centern fortfarande ett visst inflytande liksom i MFA i stort. De konservativa och reaktionära elementen inom krigsmakten står antingen utanför MFA eller har förflyttats från ledande poster.

Den nuvarande presidenten Costa Gomes kommer förmodligen att spela något av en nyckelroll för MFA:s fortsatta utveckling. Han tillhör den äldre officersgenerationen och har under tre decennier innehaft höga poster i den gamla regimens krigsmakt; så var han t.ex. under en period militär överbefälhavare i Angola. I dag är Costa Gomes inte bara statschef och framträdande medlem av revolutionsrådet, utan också överbefälhavare för hela krigsmakten. Utåt har presidenten framträtt med en lätt socialistisk profil, men inom MFA tycks han vid upprepade tillfällen ha spelat en modererande roll. När MFA röstade om den viktiga fackföreningslagen, som gällde om man skulle ha en enda facklig centralorganisation reglerad genom lagstiftning, eller ett mera lösligt system med alternativa fackliga organisationer, avstod Costa Gomes från att rösta, och frågan avgjordes med bara en rösts marginal. Han lär också privat ha uttryckt reservationer beträffande den konstitutionella överenskommelse, som MFA och de politiska partierna under-tecknade strax före valet i april. Spänningarna mellan centern och vänstern och mellan olika officersskikt kvarstår alltså inom MFA.

Ett internt militärt problem, som ännu inte förefaller löst, gäller den kontroll MFA har över soldaterna. På många förband, där vänsterkrafterna är starka, har det efter revolutionen bildats lokala soldatråd med direkt demokrati och öppen debatt som främsta kännetecken. Detta har medfört kontroll- och disciplinproblem för officerarna, som inte alltid kan vara säkra på att deras order blir utförda. En av anledningarna till att kuppörsöket den 11 mars så kapitalt misslyckades var just, att många soldater helt enkelt vägrade lyda order från vissa, som man tyckte, misstänkta officerare. Hittills har inte MFA byggt ut rörelsen särskilt mycket på basnivå, och man har heller inte visat något större lyhördhet för de stämningar och krav, som finns bland de pådrivande soldaterna. Tvärtom har man i vissa fall förbjudit högröstade opinionsyttringar och beslagtagit sådana soldattidningar, som särskilt energiskt framfört långtgående krav och kritik. Exakt vilka

konstellationer som finns bland de värnpliktiga är osäkert; den ideologiska heterogenitet, som präglar MFA:s ledande skikt, förefaller att ha sin motsvarighet också på basplanet, bland de värnpliktiga på regementen.

MFA:s målsättning

Vad vill då MFA åstadkomma? Vilken politik önskar man genomföra? Det handlingsprogram, som presenterades i samband med kuppen, var vagt och närmast socialliberalt färgat. Det betonade starkt de liberala fri- och rättigheterna och krävde frihet åt kolonierna. Sociala reformer, förändringar av den föråldrade jordbruksstrukturen och bättre arbetsförhållanden förordades också. Utrikespolitiskt var man för ett fortsatt medlemskap inom NATO, och utländska investeringar välkomnades. Programmet togs emot med stor lättnad av storbourgeoisin, och kan snarast ses som ett samlingsprogram för alla antifascister. Något ifrågasättande av rådande produktions- eller ägandeförhållanden återfanns ej i programmet.

Den 20 februari 1975 publicerades MFA:s ekonomiska program, som liksom det föregående utarbetats av rörelsens liberala falang med nuvarande utrikesministern Ernesto Melo Antunes i spetsen. Några väsentligen nya eller omstörtande krav framfördes inte heller i detta program. De in- och utländska kapitalägarna erbjöds investera på för dem gynnsamma villkor, och ingen ökad beskattning av vinster och kapital planerades. Arbetarklassen uppmanades visa 'politisk medvetenhet' och avstå från alltför höga lönekrav. Vissa sociala reformer lovades dock, liksom att det statliga inflytandet skulle öka inom vissa branscher.

Detta tämligen moderat inriktade ekonomiska program hälsades med välvilja av landets finansgrupper. Ekonomer i Lissabon betraktade det som 'ett moderat manifest, som bättre anpassar Portugals efterblivna ekonomi till systemen i Västeuropa och USA'. Den snabba händelseutvecklingen under det första revolutionsåret har emellertid gjort dessa program helt inaktuella. I takt med att vänstern inom MFA efterhand fått ökat inflytande och högerkrafterna spelat bort sina kort, har den styrande militären flyttat fram sina ideologiska positioner och avsevärt trappat upp sin politiska aktivitet.

De politiska åtgärder och statsingripanden i ekonomin, som militären vidtagit under första halvåret 1975, måste alla ses mot bakgrunden av samhällsutvecklingen i stort. Därvid är det särskilt tre händelser, som framstår som viktiga. Den första var när premiärminister Palma Carlos i början av juli 1974 föreslog, att presidentval snabbt skulle hållas och att statschefens makt radikalt skulle utökas. Förslaget var ämnat att säkra Spinolas fortsatta inflytande och hindra koloniernas slutgiltiga frigörelse.aktionen utlöste en inre strid inom MFA och slutade med den första provisoriska regeringens fall. Vasco Gonçalves blev ny premiärminister.

Den andra viktiga händelsen, som också visade de inre motsättningarna inom MFA, inträffade i slutet av september. De egendomsägande klasserna såg med allt större oro på landets fortsatta utveckling: upprättandet av arbetarkommissioner och fackföreningar, utrensningar av gamla fascister, ökad strejkaktivitet bland arbetarna och inte minst handläggningen av kolonialfrågan. Spinola, som representerade borgarklassens intressen i regeringen, sökte i flera tal förmå den 'tysta majoriteten' att demonstrera mot 'anarkister' och 'diktaturanhängare' och varnade för det kaos som skulle följa, om dessa fick makten. Situationen ledde snart fram till en öppen konflikt, där vänsterkrafterna genom en landsomfattande folklig mobilisering avgick med segern. Spinola tvingades avgå den 30 september och efterträddes av Costa Gomes.

Den tredje händelsen, slutligen, var det amatörmässigt genomförda kuppöversöket den 11 mars 1975. Exakt vad som hände är ännu inte helt klart, men det förefaller som om aktionen inleddes av vissa högergrupper inom krigsmakten, främst flygvapnet. Spinola och vissa andra officerare

verkar ha kopplats in på ett ganska sent stadium. Operationerna var av relativt begränsad omfattning och omfattade endast ett fallskärmsregemente, en grupp gendermeriofficerare och några enheter ur flygvapnet. Dessa grupper fick inte, som de hoppats, något stöd från krigsmakten i stort, och kuppörsöket slogs därför snabbt ner.

Det gemensamma för alla dessa händelser var, att vänsterfalangen inom MFA gradvis fick ett allt större politiskt inflytande. Kuppörsöket den 11 mars medförde således inte bara att Spinola gick i landsflykt och att vissa reaktionära element inom krigsmakten rensades ut. Det fick också till följd att MFA definitivt institutionaliserades som ledande politisk maktfaktor. Det var nu — men först nu — som MFA på allvar började angripa och förändra landets ekonomiska struktur. Först nationaliserades banker och försäkringsbolag, och därefter — den 16 april — 14 elektricitetsverk, fyra transportbolag (bl.a. flygbolaget TAP) och fem oljebolag. Därmed hade man skaffat sig kontroll över den inhemska transport- och oljesektorn och överfört hela elkraftsproduktionen i samhällets ägo. Även ett 20-tal privata företag följde med i denna första nationaliseringsvåg. Dessutom aviserades en länge väntad jordbruksreform, avsedd att möta de krav som främst tiotusentals småjordbrukare i Alentejoområdet i södra Portugal framfört.

Av de sju stora finansiella monopolgrupper, som nästan helt dominerade Portugals ekonomi, berördes några av de viktigaste direkt av nationaliseringarna. Det gällde bl a Champalimaud-gruppen, som hade monopol över cement- och stålproduktionen och Espirito Santo-gruppen, som hade stora intressen att bevaka också i kolonierna. Genom den nya regimens åtgärder bröts dessa finansgruppers makt. I slutet av maj meddelades det, att regeringen beslutat att också nationalisera landets största industrikoncern, den s.k. CUF-gruppen, som representerar ca 20 procent av hela den portugisiska industrin och sysslar med allt från kaffe till stål. I och med detta har staten tagit över merparten av landets större företag.

Vad vill då MFA uppnå med denna statsinterventionistiska politik? Vad för slags samhälle vill man skapa? Ursprungligen hade MFA ingen klar linje i dessa frågor, men numera säger man klart ut — om än i varierande ordalag — att det är socialismen som utgör det hägrande framtidsmålet. I upprepade uttalanden heter det att MFA nu sätter hela sin kraft bakom ansträngningarna att genomföra Portugals 'socialistiska revolution'. Samtidigt betonar man starkt, att man inte vill kopiera något nu existerande socialistiskt system utan önskar skapa en genuin *portugisisk* socialism. Det är dock ingen tvekan om, att åtminstone vissa MFA-ledare ser med stor sympati på det samhällsbygge som en del länder i tredje världen, t.ex. Algeriet och Kuba, genomför.

Bilden av MFA:s antimonopolistiska politik måste emellertid kompletteras på några punkter. Så har flera av de beslutade nationaliseringarna inte varit frukten av någon genomtänkt antikapitalistisk strategi, utan genomförts först sedan arbetarna tryckt på och demonstrerat för att få igenom sina krav. I fallet med bankerna hade t.ex. de anställdas demonstrationer en avgörande betydelse för beslutet att nationalisera. Vidare har de utländska bolagen nästan inte alls berörts av MFA:s åtgärder, vilket bl.a. beror på Portugals beroende av det internationella finanskapitalet. 1970 var det utländska kapitalets andel av den portugisiska ekonomin nära 30 procent. F.n. har MFA inte några planer på att söka bryta sig ur denna internationella ekonomiska beroendeställning; tvärtom har man välkomnat alla utländska investeringar som kan vara till gagn för folkets flertal. Även beträffande de inhemska små- och medelstora företagen har man sagt, att de alltid kommer att spela en roll i Portugal. Huruvida denna politik verkligen kan leda till att kapitalismens grundval — relationen mellan arbete och kapital — i grunden ändras, kan bara framtiden utvisa.

De politiska partierna

Det mest betydande borgerliga partiet i dagens Portugal är Demokratiska folkpartiet, PPD

(*Partido Popular Democrático*). Partiet har existerat i endast ett par år och grundades av Francisco Sá Carneiro, en advokat från Oporto som numera av hälsoskäl dragit sig tillbaka. De främsta ledarna är f.n. den åldrige Emidio Guerreiro och Francisco Balsemão, chefredaktör för den inflytelserika veckotidningen *Expresso*.

PPD är ett antimarxistiskt, socialliberalt och modernt europavänligt parti, som vill genomföra 'en mera rättvis fördelning av rikedomarna i ett icke-totalitärt Portugal'. Partiet kallar sig socialdemokratiskt, f.ö. det enda parti i landet som vill framträda med den beteckningen. Man är inte emot nationaliseringar, men förklarar att de eventuella fördelarna med sådana ingrepp först måste undersökas. Genom sin liberala och europaorienterade profil har PPD starkt stöd hos storborgerligheten och vissa av finanstrusterna.

Tillsammans med socialistpartiet är PPD det parti i regeringen, som varit mest kritiskt till MFA. Man ställer sig förstående inför att MFA, som ju genomförde kuppen och störtade fascismen, måste ha ett visst inflytande under den närmaste

tiden, men man värjer sig mot tanken att militären någon längre period stannar kvar vid makten. Av de sex partier, som undertecknade paktens med MFA före valet den 25 april, tillhörde PPD de mest tveksamma.

Det andra mera betydande borgerliga partiet är Centerdemokraterna, CDS (*Centro Democrático Social*). CDS har uppstått ur spillrorna av det tidigare enda tillåtna partiet i Portugal, det fascistiska ANP. Ett flertal av CDS' nuvarande ledare, så t.ex. Freitas do Amaral, hade intima förbindelser med den förra regimen. Också CDS har en allmän socialliberal framtoning och säger sig stå i mitten av den politiska skalan. I dess ideologiska manifest intar honnörssord som demokrati, pluralism, tolerans och social utjämning en framträdande plats. Partiet är medlem av Europeiska kristdemokraternas förbund och stöds ekonomiskt av bl.a. CDU i Västtyskland. Trots dess försiktiga policy har CDS anklagats för att ha kontakter med krafter från fascistperioden, och förhållandet till MFA är därför kyligt.

PCP

Kommunistpartiet, PCP (*Partido Comunista Português*), är det äldsta och mest traditionsrika av landets alla partier. Det bildades 1921 och arbetade i många år underjordiskt under svåra och pressande förhållanden. Genom sin välutvecklade partiapparat och fasta organisation stod PCP väl förberett när revolutionen kom. De flesta av centralkommitténs medlemmar satt då antingen i fängelse eller befann sig i exil. Partiet hade i april 1974 ca 5 000 medlemmar; i dag uppgår medlemsantalet till omkring 50 000. Sin organisatoriska styrka baserar PCP på främst två faktorer: ett starkt inflytande på arbetsplatserna, där partiet har sin huvudsakliga bas, och ett fast grepp över fackföreningsrörelsen *Intersindical*. På partiets kongress i oktober 1974 var över hälften av delegaterna arbetare.

PCP är ett marxist-leninistiskt, tämligen ortodox och Moskvatroget kommunistparti som länge fått ett betydande stöd från SUKP. En av grundtankarna i partiprogrammet från 1965 är den s.k. stadieteorin. Sedan fascismen krossats, vilket är den första fasen, följer ett nationellt demokratiskt stadium, som varar en viss, obestämd tid. Först därefter, när en fast demokratisk struktur byggts upp och fascismens grundvalar slutligt pulvriserats, går utvecklingen in i sitt slutstadium: den socialistiska revolutionen.

Partiets program under den nuvarande demokratiska fasen stadgar bl.a. upphävande av monopolens ställning, en jordreform, en höjning av folkets levnadsstandard och befrielse från kapitalism och imperialism. Programmet kan betecknas som antifascistiskt och antimonopolistiskt, men

lämnar ingen konkret anvisning om vägen till socialismen eller det nya samhällets karaktär. Det talas bara allmänt om att införa ett samhälleligt ägande av produktionsmedlen under arbetarklassens ledning, att upprätta en socialistisk sektor inom jordbruket och att genomföra en kulturell revolution till folkflertalets fromma.

Den socialistiska revolutionen sägs vidare vara möjlig att genomföra på fredlig väg, men det betonas att omständigheterna får avgöra om någon ny proletär resning blir nödvändig. Uttrycket 'proletariatets diktatur' ströks ur partiprogrammet på kongressen 1974, enligt partiledaren Alvaro Cunhal därför att ordet "diktatur" numera är 'förhatligt' i Portugal. Utrikespolitiskt är PCP för vänskapliga relationer med den övriga världen och välkomnar utländska investeringar så länge dessa är 'i landets intresse'. I NATO-frågan intar man en vänta-och-se-attityd, och anser att något utträde för Portugals del inte är aktuellt f.n.

PCP:s politik under det första revolutionsåret har i hög grad påverkats av stadieteorin och av dess medverkan i regeringen. PCP är f.ö. det enda västeuropeiska kommunistparti som sitter i regeringsställning, något som uppenbarligen förorsakat en mängd problem av taktisk och strategisk art. Under revolutionens inledande fas medförde partiets enhetsfrontslinje att man energiskt sökte stärka sin egen ställning, dämpa och t.o.m. aktivt motarbeta all offensiv arbetarkamp och föra en synnerligen försiktig och närmast självutplånande politik vad gäller t.ex. kolonialfrågan och kampen mot storfinansen. Den omfattande strejkvåg, som drog fram över Portugal våren och sommaren 1974, sågs med oblidiga ögon av PCP. Strejkerna stämplades som kontrarevolutionära och endast ägnade att underlätta fascismens återkomst.

I samband med den första regeringens fall i juli 1974, förändrades emellertid PCP:s politik märkbart. Sedan man successivt skaffat sig makt och inflytande inom statsapparaten, övergav man den extrema samförståndslinjen och började ställa krav på omfattande förändringar. Denna kursändring berodde till stor del på att PCP tvingades följa med i den allmänna radikaliserings som nu inträdde. Men även andra faktorer spelade in. Ända sedan den första regeringen bildades hade en framträdande kommunist, Avelino Pachecho Gonçalves, innehaft posten som arbetsminister. Detta innebar, så var Spinolas tanke, en effektiv spärr mot strejker och oroligheter. När strejkvågen ändå bröt ut kom PCP i konflikt med kravet att föra en mobiliseringsinriktad arbetarpolitik och kravet att förvalta det bestående och säkerställa en gynnsam ekonomisk utveckling. Inte förrän Gonçalves avgick från sin post i samband med den första regeringsombildningen, löstes detta svåra dilemma. Också upptäckten att partiet efterhand förlorade stöd bland arbetarna genom sin tidigare politik, medverkade naturligtvis till att denna reviderades.

Gentemot MFA har PCP ända från början intagit en ytterst välvillig och konciliant attityd. Militärens åtgärder och paroller har gjorts till partiets egna, och gång efter annan har man upprepat att det är alliansen mellan MFA och folket (*MFA—Povo*), som utgör själva grundvalen för den portugisiska revolutionen. PCP är också det parti som vunnit mest inflytande i MFA:s högre led. Genom sin tradition av konsekvent antifascism och föredömlig organisation och disciplin, har PCP rönt uppskattning även bland sådana fraktioner, som i övrigt inte har mycket till övers för kommunismens teori och praktik. President Costa Gomes förklarade t.ex. vid en TV-intervju i mars att PCP:s 'dynamiska förmåga' är oersättlig vid konstruktionen av det nya Portugal.

Helt gnisselfritt är dock inte samarbetet mellan PCP—MFA. En falang inom MFA är klart antikommunistisk, utan att för den skull ifrågasätta PCP:s medverkan i regeringen. I åtminstone två viktigare frågor har dock PCP inte mött gehör för sina åsikter hos militären: dels yrkandet att PPD skulle uteslutas ur regeringen, dels kravet att uppskjuta valet till den konstituerande församlingen på obestämd tid. Även om det sistnämnda kravet otvivelaktigt hade förespråkare också

inom MFA, var militären i den frågan redan bunden av sitt löfte att hålla val senast ett år efter revolutionsdagen. Det är alltså felaktigt att, som skett på sina håll, betrakta MFA som en slags nickedocka åt PCP, som ett okritiskt och hjälplöst redskap i kommunistpartiets händer. I själva verket har MFA efterhand utvecklat en mycket självständig politisk linje, och endast i mindre utsträckning låtit sig påverkas av partiernas synpunkter. Att PCP:s och MFA:s politik i många frågor kommit att sammanfalla, skall således ses som en anpassning från PCP gentemot MFA snarare än tvärtom.

PS

Socialistpartiet, PS (*Partido Socialista*), söker sina rötter tillbaka till 1875 års socialistparti, men som självständig partibildning framträdde PS först 1973 i Västtyskland då några socialistiska och socialdemokratiska organisationer slog sig samman under Mario Soares' ledning. Då hade partiet bara ett par hundra medlemmar; i dag är PS landets största parti med ett medlemsantal på närmare 90 000.

Åtminstone tre mer eller mindre klart urskiljbara grupper finns inom dagens PS: en marxistisk falang, en katolsk vänstergrupp och en centergrupp. Skillnaden mellan dessa fraktioner gäller inte så mycket partiets allmänna policy — socialism, demokrati, frihet, parlamentarism — utan fastmer den konkreta politikens inriktning och omfattning samt takten i omvandlingen av det portugisiska samhället. Organisatoriskt är PS ett jämfört med PCP svagt parti. Dess inflytande på arbetsplatserna är relativt obetydligt, inom *Intersindical* närmast obefintligt. Sitt främsta stöd har PS i stället bland små- och medelbourgeoisin, men någon egentlig kärngrupp går ej att utpeka.

PS står för en punktvis radikal men i stort traditionell socialdemokratisk politik. Man bekänner sig till den 'odogmatiska' marxismen, och betonar — med udden riktad mot PCP — att man vill uppnå socialism och demokrati, socialism och frihet. I partiprogrammet framhålls att målet är att skapa en nationell demokratisk socialism, innebärande ekonomisk demokrati och arbetarsjälvstyre på företagen. Man förordar vidare långtgående nationaliseringar, men i likhet med PCP har man inget explicit program för hur de utländska bolagen skall integreras i en sådan antimonopolistisk strategi. Utrikespolitiskt stödjer man befrielseströrelserna i tredje världen och är skeptisk till militära organisationer som NATO och Warszawapakten. Liksom PCP säger man att NATO-frågan för tillfället inte är aktuell. En skillnad gentemot PCP är socialisternas europavänliga attityd och önskan att på sikt fa med Portugal i EG. Överhuvudtaget har PS livliga kontakter med broderpartier i Västeuropa. Det är medlem av Socialistinternationalen och samarbetar intimt med bl.a. västtyska SPD, franska PS och engelska Labour.

Oklarheten om vad PS egentligen står för har varit stor. Till detta har inte minst partiledarens motsägelsefulla uttalanden bidragit. I skilda sammanhang har Soares dels berömt den skandinaviska socialdemokratin, dels tagit avstånd från socialdemokratin i allmänhet och förklarat att denna är karaktäristisk för de industrialiserade och högt utvecklade staterna, dels också uttalat sympati för den jugoslaviska vägen men också för de franska och italienska socialistpartiernas politik. Mot denna bakgrund ter sig partiprogrammet som en kompromiss, där de olika falangerna fått sig tilldelade var sin bit av ideologiskalans breda spektra.

Vid partikongressen i december 1974 kom motsättningarna inom PS klart i dagen. En vänsterfraktion, ledd av den kände motståndsmannen Manuel Serra, lade fram en alternativ lista med kandidater som erhöll inte mindre än 37 procent av rösterna. Denna djupgående splittring ledde till att Serras grupp bröt sig ur och bildade ett eget parti, Folkliga socialistfronten, FSP. Att denna händelse var en reflex av socialistpartiets konturlöshet i ideologiskt och klassmässigt avseende står utom allt tvivel.

PS' förhållande till MFA är, trots vissa likheter i konkreta politiska frågor, känsligt och spänt. En förklaring till detta sägs vara att det skulle skära sig på det personliga planet mellan den världsvane Soares och de mera enkla yrkesofficerarna, en annan att MFA retat sig på den popularitet som PS och dess ledare tycks åtnjuta och som militären anser främst bör komma dem till del, som genomförde 'nejlikornas revolution'. Främst torde dock det mindre goda samarbetet ha sin grund i PS' självständiga hållning i vissa viktiga frågor, t.ex. fackföreningslagen och valen till den konstituerande församlingen. PS gick ut mycket hårt för att få igenom sitt förslag om att flera fackliga organisationer skulle bildas, något som dock misslyckades. PS ville också — tvärtemot PCP — till varje pris att valen skulle hållas som planerat, eftersom man räknade med att bli största parti och därmed få ett ökat inflytande. Det är denna mera självständiga linje, detta sätt att ibland ifrågasätta militärens åtgärder och driva egna frågor som gjort att MFA ser med ganska kritiska ögon på PS' politiska verksamhet.

Den övriga vänstern

I den ymniga floran av övriga vänsterpartier är det särskilt två som bör nämnas: den portugisiska demokratiska rörelsen MDP (*Movimento Democrático Português*) och den socialistiska vänster-rörelsen MES (*Movimento Esquerda Socialista*). MDP (tidigare CDE) var under fascismen den samlade organisationen för alla antifascister, men efter den 25 april 1974 lämnade socialister och progressivt borgerliga partiet och gick in i andra partibildningar. De kvarvarande var i huvudsak kommunister, och MDP kan i dag närmast betraktas som ett systerparti till PCP. MES bildades i slutet av 60-talet av kommunister och radikala katoliker, som alla var i opposition mot PCP:s officiella linje. Man betraktar partiet som en del av den socialistiska rörelse i Portugal, som vill utgöra ett alternativ till PCP. MES stöds huvudsakligen av studenter och intellektuella.

Vid sidan av dessa två partier finns ytterligare ett halvduzin marxistiska vänsterpartier, som alla har det gemensamt att de tar avstånd från PCP:s stadieteori och enhetsfrontlinje. Mest kända är MRPP (rörelsen för en reorganisering av proletariatets parti) och AOC (arbetar- och bondealliansen). Vidare märks PR-BR och LUAR, vilka båda bedrev en aktiv gerillaverksamhet under fascismen och avstod från att delta i de 'borgerliga valen'. Andra grupper är UDP, en sammanslagning av tre mindre marxistiska organisationer, PUP, LCI (trotskistiskt) och FEC (m-l).

Kritiken mot PCP går främst ut på att partiet är revisionistiskt och genom sin återhållsamhet och ställning i regeringen stöder kapitalismen och motverkar arbetarklassens kamp. En antimonopolistisk strategi är inte nog, heter det. Hela kapitalismen måste angripas, och detta kan bara ske genom att arbetarklassen tillsammans med bönder och intellektuella krossar den borgerliga staten och genomför socialismen. PCP:s linje kan, menar man, leda till en chilensk situation i Portugal, dvs. till arbetarklassens demobilisering och kontrarevolutionens seger. Någon enad kritisk front av de olika vänstersektorna kan man dock inte tala om; så tycks t.ex. MRPP stå i en viss särställning bland den övriga vänstern. Man tar avstånd från alla allianser med andra partier, kallar dessa för 'opportunistiska' och betraktar det som hänt i Portugal efter den 25 april 1974 som en 'demokratisk fars', som en intern uppgörelse inom borgarklassen.

Aprilvalet 1975

När valrörelsen på allvar startade i början av april, befann sig Portugal i ett mycket besvärligt ekonomiskt läge. Landet har genom sitt djupa inlemmande i den västliga maktsfären drabbats hårt av den kapitalistiska världsrecessionen. Industriproduktionen föll under 1974 med 1/5 och beräknas falla med ytterligare 1/, under 1975. Orderböckerna är f.n. nästan tomma, och den privata industrins investeringar har minskat starkt efter kuppen. Handels- och bytesbalansen är mycket svag, och turismen — landets ledande exportindustri — gick ned med 1/3 under fjolåret

och väntas inte gå bättre i år. Inflationen var 1974 nära 30 procent, och arbetslösheten ligger nu kring 8 procent eller drygt 200 000 personer, och väntas öka än mer när soldater och emigranter återvänder. (*Economist* 12.4 -75)

Regeringen har sökt möta den ekonomiska krisen med ett batteri av åtgärder, alla avsedda att stimulera ekonomin och — på sikt — bringa den fascistiska ekonomiska strukturen på fall. Förutom nationaliseringarna och förslaget till ny jordreform har man också sökt uppmuntra inhemsk konsumtion, infört prisstopp på nödvändighetsvaror, ökat minimilönerna till 4 000 escudos (ca 640 kr) per månad samt genomfört en rad sociala trygghetsreformer. Man har också sökt mildra krisens verkningar genom att uppsöka nya marknader; i slutet av mars återkom arbetsministern, major Costa Martins, från ett besök i Sovjet med erbjudanden om handel och vidgat samarbete. Även visavi EG har Portugal på sistone gjort vissa trevare för att få krediter.

Valet den 25 april gällde att utse en konstituerande församling på 250 medlemmar, vars uppgift var att utarbeta en ny författning avsedd att ersätta den gamla korporativa författningen från 1933. Redan innan valet sade militären ifrån, att regeringens sammansättning inte skulle påverkas av valresultatet. MFA förklarade att man såg valet som en pedagogisk övning för folket och som ett sätt att ra ett grepp om partiernas styrka i olika delar av landet. Även pakten mellan MFA och partierna, som undertecknades 14 dagar före valet, bekräftade militärens starka ställning. Pakten innebär att MFA blir den helt dominerande politiska faktorn i landet under de närmaste 3-5 åren. Den ger revolutionsrådet den avgörande makten och ett starkt inflytande vid tillsättande av president och vissa viktiga ministerposter.

Ursprungligen ställde 15 partier upp i valet, men efter kuppörsöket den 11 mars förbjöds tre partier att delta — kristdemokraterna PDC, vilka anklagades för delaktighet i kuppen, AOC och MRPP. De senare förbjöds formellt av 'tekniska' skäl, men reellt var det fråga om att MFA såg dessa partier som sin och revolutionens motståndare. PCP tryckte på och stödde förbudet, främst därför att åtminstone AOC representerade en aktningvärd konkurrent till partiets dominans på vissa arbetsplatser.

Om man närmare granskar de kandidater, som partierna förde fram på sina listor, är det slående hur stor likheten är vad gäller den sociala bakgrunden. I nästan alla partier var kandidaterna genomgående advokater, intellektuella, ingenjörer, universitetsprofessorer, publicister, läkare, ekonomer etc. Av socialistpartiets 247 kandidater hade inte mindre än 135 intellektuella yrken; 8 av partiets 22 första namn var t.ex. advokater. För de flesta av de övriga partierna — yttervänstern undantagen — var mönstret i stort sett detsamma. Endast PCP skilde sig i någon märkbar utsträckning från de andra i detta avseende. Bland partiets 247 kandidater fanns sålunda 71 arbetare och 67 med olika intellektuella yrken.

Resultatet av valet överensstämde tämligen väl med de inofficiella väljarundersökningar, som några partier låtit utföra. Att PS skulle bli det största partiet var väntat; möjligen fick man med sina 38 procent något mer än beräknat och PCP i motsvarande grad något mindre, men i övrigt var överraskningarna få. Yttervänsterns närmast katastrofalt dåliga siffror — mestadels hämtade från intellektuella kretsar — befäster intrycket att dessa grupper inte, annat än på enstaka industrier, har någon förankring i arbetarklassen eller lyckats vinna anhängare för sina krav. På vilket sätt de olika vänstergrupperna kommer att påverka den framtida utvecklingen — om de nu tillåts att verka fritt — är ännu osäkert. Av de övriga partierna var Centerdemokraternas dåliga resultat rätt förvånande; det är tydligt att PPD med sina 26 procent är den främsta företrädaren för borgarklassens intressen i dagens Portugal.

I vilka områden av landet och från vilka sociala klasser fick då partierna sina röster? I norra delen

av Portugal, som domineras av små, spridda jordegendomar och där analfabetismen och barndödligheten är störst och kyrkans och storgodsägarnas makt nära nog oinskränkt, fick PPD och CDS tillsammans en majoritet av rösterna. Längst uppe i norr och nordöst fick PPD ensamt 40 procent, i ett distrikt hela 67 procent, medan vänsterpartierna inte förmådde hävda sig i dessa områden. PCP nådde t.ex. här bara 3 procent av rösterna. De grupper på den konservativa landsbygden i norr, som främst stödde de båda borgerliga partierna, var alltså stor- och småföretagare, teknokrater och tjänstemän.

I den djupa södern, med dess stora jordegendomar och fattiga befolkning, var röstfördelningen helt annorlunda. Här dominerade socialister och kommunister nästan fullständigt; i staden Evora fick PCP och MDP nära hälften av rösterna och PS 38 procent. I Setubal, industristaden söder om Lissabon, fick PCP och PS vardera nära 40 procent av rösterna. I landets stora industribälte, som sträcker sig från Oporto i norr till Setubal i söder, var i allmänhet PS det utan konkurrens största partiet, särskilt i storstäderna. I Lissabon, som är socialisternas starkaste fäste i hela Portugal, fick PS 46 procent av rösterna, PCP 19 och PPD 15 procent. PS var i övrigt det enda parti, som kunde visa upp en någorlunda jämn röstfördelning över hela landet. I alla regioner fick partiet åtminstone 1/5 av rösterna. (AB 26.4 och 29.4 samt *Sunday Times* 29.4 -75)

Kommunistpartiets röster kommer troligtvis till helt övervägande del från arbetarklassen i vid mening; inbrytningen i övriga sociala skikt torde ha varit mycket måttlig. PCP är förmodligen också det parti, som har den mest homogena kärngruppen. Annorlunda förhåller det sig med PS. Det är ingen tvekan om att partiet tog en stor del av sina röster från arbetarklassen. Men genom sin oklara profil och vaga sociala förankring har PS attraherat väljare över hela den sociala skalan. Bakom valframgången står både arbetare, företagare, yngre tjänstemän och intellektuella i en salig blandning. Såväl högersympatisörer som anhängare till vissa vänstergrupper — t.ex. AOC — lade sin röst på PS, och detta huvudsakligen av taktiska skäl: viljan att motarbeta PCP. PS kan därför inte uppvisa någon dominerande kärngrupp av PCP:s modell.

Framtidsutsikter

Hur ser då framtiden ut för det portugisiska experimentet? Kommer militären att permanenta sitt styre eller successivt återvända till barackerna och överlämna makten till partierna? Vilka möjligheter har Portugal att genomföra en nationell socialistisk revolution?

Den konstitutionella överenskommelsen mellan MFA och partierna innebär med all säkerhet, att MFA kommer att förbli landets ledande politiska kraft under överskådlig tid. Många faktorer talar för en sådan utveckling. Den första är att MFA betraktar sig som revolutionens förtrupp, och anser sig ha både rätt och plikt att tills vidare styra landet. Ingen utomstående kraft skall tillåtas rasera revolutionens fundament: alliansen mellan MFA och folket. I detta avseende torde det inte finnas några större meningsskiljaktigheter inom MFA:s olika falanger.

Den andra faktorn av betydelse är den negativa och stundom förbittrade attityd gentemot partierna, som vissa tongivande MFA-officerare givit uttryck åt på sistone. Alldeles tydligt är att en riktning inom MFA, ledd av general Carvalho, nu går in för att på sikt upplösa de existerande partierna och ersätta dem med lokala folkliga organisationer knutna direkt till MFA, eventuellt också upprätta ett slags civilt MFA-parti. De revolutionära folkliga råd, som man i slutet av maj beslöt inrätta över hela Portugal, kan ses som ett första steg i den vägen. I denna fråga är dock meningarna delade inom MFA. Framför allt torde den del av rörelsen, som hyser sympatier för PCP och dess disciplinerade politik, vara motståndare till ett generellt partiförbud.

Den tredje faktorn, slutligen, har att göra med den allmänna samhällsutvecklingen i stort. Nästan oavsett hur Portugal utvecklas i politiskt och ekonomiskt avseende, kan militären ta det till intäkt

för ett fortsatt maktinnehav. Om motsättningarna mellan partierna förstärks och ekonomin ytterligare försämras, kan MFA betona vikten av att man stannar vid makten i denna allvarliga krissituation. Om å andra sidan partiernas samarbete framledes går smidigare och ekonomin förbättras, kan MFA också ta det som ett argument för att tills vidare sitta kvar. Varför byta en styrande regim, som så väl lyckats åstadkomma försoning mellan partierna och god ekonomisk utveckling? I ett sådant mera avspänt klimat är det dock inte omöjligt, att partierna kan få ett större inflytande över regeringsmakten än de har i dag.

Betingelserna för en socialistisk utveckling i Portugal skall dock inte överdrivas. Landet står inför många och utomordentligt svåra problem: ekonomin, arbetslösheten, de utländska bolagens maktställning, beroendet av utländsk valuta, den in- och utländska reaktionens agerande, MFA:s heterogenitet, splittringen mellan partierna och mellan partierna och MFA, risken för ekonomisk krigföring, kapitalflykten, NATO-frågan och koloniernas slutliga frigörelse. Av alla dessa problem torde kolonialfrågan och motsättningarna inom vänstern vara de för närvarande mest brännande.

Innan årets slut kommer åtskilliga tiotusentals portugiser att återvända hem från Angola och Mozambique. Detta kommer att innebära väldiga påfrestningar på ekonomin och säkerligen också stärka högerkrafterna i hemlandet. Genom koloniernas frigörelse kommer Portugal inte heller att som tidigare kunna utnyttja råvarorna och den billiga arbetskraften i Afrika för att täcka underskottet i sina utlandsaffärer. Utvecklingen i det av utländska finansintressen dominerade Angola, där de tre befrielseörelserna står för olika politiska ideologier, blir troligen avgörande också för utvecklingen i Portugal.

Motsättningarna mellan socialister och kommunister, som också kommer att bli en nyckelfråga, gäller framför allt följande punkter: synen på MFA, de fackliga frågorna, valen till de lokala församlingarna och massmedias ställning. PS vill, av förklarliga skäl, att val så snart som möjligt skall hållas även på lokal nivå, och anklagar PCP för att motsätta sig detta och för att ha tillskansat sig makten över press, radio och TV. Dessa ökade motsättningar, vars höjdpunkt hittills är ockupationen av socialisternas huvudorgan *República*, kan bara leda till en försvagning av den samlade vänstern och ett befästande av militärens makt.

En av kärnfrågorna är hur den radikala arbetarkampen, som f.n. inte kanaliseras via någon mera betydande politisk organisation, kommer att påverka MFA:s och partiernas politik. Om arbetare och tjänstemän fortsätter att ställa långtgående krav på bättre levnadsförhållanden och på en intensifierad antikapitalistisk och antifascistisk kamp, är det mycket osäkert hur MFA och de ledande partierna kommer att ställa sig. Då ställs Portugals nuvarande makthavare på ett verkligt avgörande prov.

Problemet för den socialistiska vänstern är tvåfaldigt: dels måste man stödja den progressiva delen av MFA gentemot reaktionen, dels måste man också utveckla och i praktisk politik söka förverkliga en radikal strategi för ett socialistiskt Portugal, som tar upp och för fram arbetarklassens krav. Gör man inte det riskerar man att komma i motsättning till en stor del av arbetarklassen och bli helt beroende av den styrande militärens goda vilja. □

Juni 1975

Litteratur om Portugal

Andersson/Svenning: *Portugal efter revolutionen*. Bakgrund, kommentarer och intervjuer Tiden 1975.

Blackburn, Robin: The Test in Portugal, *New Left Review* 87-88.

Bruneau, Thomas C.: The Portuguese coup: causes and probable conséquences, *The World Today*

juli 1974.

Dahl/Wiklander: [Portugal reform eller revolution](#), Socioinform 1975.

Maxwell, Kenneth: The Hidden Revolution in Portugal, *New York Review of Books* 17.4 -75. *Kommentar* nr 1 och nr 3 1975.

Erik Åsard: Portugal: parlamentarism eller rådssocialism?

Ur *Zenit* nr 44 (1976)

Utvecklingen i Portugal efter aprilvalet 1975 har, som alla sociala skeenden under omvandling, varit oerhört snabb och intensiv, språngartad och växlingsrik. Avsikten med denna artikel, som nära anknyter till en tidigare analys av revolutionen i Portugal i *Zenit* nr 41 1975, är inte att i detalj följa denna komplicerade process. Syftet är i stället att översiktligt skissera några av huvuddragen i den politiska utvecklingen efter valet och därur dra fram vissa avgörande händelser och brytningspunkter, vilka kan ligga till grund för en bedömning av dagsläget och av landets framtida kurs.

Inledningsvis görs en kortfattad periodisering av revolutionens fyra faser alltsedan den 25 april 1974. Därefter koncentreras analysen på den fortsatta utvecklingen inom MFA och framväxten av dess 'utbrytarorganisation' SUV, enade soldater segrar. På det partipolitiska området ägnas särskild uppmärksamhet åt FUR:s, den förenade revolutionära frontens betydelse och politiska plattform. Avslutningsvis berörs också några av revolutionens ödes-frågor.

En klar åtskillnad görs mellan å ena sidan utvecklingen i toppen, inom statsapparaten i stort och å andra sidan utvecklingen i botten, på basplanet — arbetarkommisionerna, folkförsamlingarna, soldatråden. Det är i brytningen mellan dessa två plan som den portugisiska revolutionens unika karaktär klarast framträder.

Revolutionens fyra faser

Efter det att den fascistiska regimen störtades den 25 april 1974, har den portugisiska revolutionen grovt sett genomgått fyra olika faser. Den första sträckte sig fram t.o.m. den 11 mars 1975, och karaktäriserades bl.a. av utrensningar av gamla fascister (saneamento), upprättande av arbetarkommisioner och fackföreningar, en omfattande strejkvåg av missnöjda och nerpressade arbetare, jordockupationer i Alentejo i söder, växande motsättningar mellan socialister och kommunister samt en gradvis avveckling av de forna afrikanska kolonierna. Det mest utmärkande för denna period var emellertid att vänstern inom MFA, de väpnade styrkornas rörelse, successivt fick ett allt större inflytande i takt med att högerkrafterna spelade bort sina kort. I tre avgörande händelser speglades denna strömkantring åt vänster. Den första var den konservativa premiärministern Palma Carlos försök att utlysa presidentval, vilket ledde till att den första provisoriska regeringen avgick och att Vasco Gonçalves blev ny regeringschef. Den andra var 'den tysta majoritetens' marsch mot Lissabon den 28 september, som slutade med demonstrationens avblåsning och Spinolas avgång som president. Den tredje händelsen, som markerade slutpunkten på denna fas, var den misslyckade högerkuppen den 11 mars, som fick till följd att Spínola gick i landsflykt och att vissa konservativa element inom krigsmakten rensades ut.

Revolutionens andra fas varade fram till regeringskrisen den 10 juli 1975, då först socialistpartiet (PSP) och därefter det demokratiska folkpartiet (PPD) lämnade regeringen. Under detta skede institutionaliserades MFA på allvar som landets viktigaste politiska maktfaktor. Pakten mellan MFA och partierna, som ingicks kort före valet till den konstituerande församlingen i april,

bekräftade denna maktställning. Nu började man också företa ingrepp i den ekonomiska strukturen genom en rad nationaliseringar. Framför allt medförde emellertid denna period att de motsättningar och klasstrider, som redan från början funnits inom militären och mellan partierna, nu definitivt blottades. Den sittande fjärde provisoriska regeringen, ledd av den PCP-sympatiserande Vasco Gonçalves, gick på grund av inre motsättningar mot sin upplösning. Socialistpartiets ledare Mario Soares riktade stark kritik mot PCP och krävde pressfrihet, val till kommunala församlingar och fackföreningar och tillträde för alla medborgare till offentliga tjänster. Motsättningarna mellan socialister och kommunister nådde något av en topp i samband med Repúblicaaffären i slutet av maj. När MFA den 8 juli kunde samla sig kring ett program för folkakt och rådssocialism, blev det direkta anledningen för PS att lämna regeringen.

Under revolutionens tredje fas inträdde en tydlig radikaliseringskurs av MFA:s politiska kurs: folkaktsprogrammet, fastställande av riktlinjer för en jordreform och nationalisering av landets största industrikoncern CUF. Det var nu som socialistpartiets ledning medvetet gick ut och tog en öppen konfrontation med MFA genom att anordna massiva demonstrationer och kräva Gonçalves avgång. Syftet var tvåfaldigt: dels att splittra MFA och underminera PCP:s ställning i statsapparaten, dels också att mobilisera stöd för den egna parlamentariska linjen och bilda opinion mot planerna på uppbyggandet av landsomfattande folkliga rådsorgan. Temporärt var detta en framgångsrik politik. I dess spår följde en sedan länge uppdämd antikommunistisk våldsvåg, som främst i de norra delarna av landet ledde till att PCP:s och flera andra vänstergruppers partihögkvarter skövlades och brändes. Från mitten av juli till slutet av augusti stormades och förstördes ett 80-tal vänsterpartiers lokala högkvarter, varvid sex personer dödades och ett 100-tal skadades. Aktionerna understöddes aktivt av reaktionära borgerliga och kyrkliga krafter. Som ett svar på högerkrafternas attacker bildades i slutet av augusti FUR, till vilken vi senare återkommer.

Den fjärde revolutionära fasen, som pågår just när detta skrivs (slutet av november—början av december 1975), började när Gonçalves' femte regering tvingades avgå den 30 augusti och amiral José Pinheiro de Azevedo utsågs till ny premiärminister. Perioden karaktäriserades länge av en växande mobilisering och disciplinupplösning på basplanet å ena sidan, och den sjätte, av socialisterna dominerade regeringens försök att genom olika repressiva åtgärder komma till rätta med situationen å den andra. Som exempel på händelser i auktoritetskrisens tecken kan nämnas militärförbands vägran att låta sig sändas till Angola, massdemonstrationer av revolutionära soldater och civila, strejker av metallarbetare och lantarbetare i Alentejo samt myteriet vid artilleriregementet i Oporto i början av oktober, som slutade med att soldaterna fick igenom de flesta av sina krav. Regeringens motåtgärder bestod bl.a. av ockupationen av MFA:s informationsavdelning, den Gonçalvesstroagna femte divisionen, bildandet av en ny militär interventionsstyrka, AMI, direkt underställd president Costa Gomes samt ockupationen av radio- och TV-stationerna i Lissabon i slutet av september.

De flesta av regeringens ingripanden ledde emellertid inte till avsett resultat. När t.ex. revolutionsrådet införde censur på informationer om förhållandena inom krigsmakten, vägrade helt sonika merparten av massmedierna att rätta sig efter beslutet. Regeringens till synes totala maktlöshet speglades bäst när tusentals byggnadsarbetare i november demonstrerade för högre löner genom att belägra parlamentsbyggnaden och premiärministerns residens i Lissabon. Regeringens svar på dessa strejker och protestyttringar, som alla hade en allmänpolitisk syftning, blev att själv gå i strejk, att vägra utföra den exekutiva maktens uppgifter.

'Utan väpnade styrkor finns det ingen auktoritet, och utan auktoritet finns det ingen regering.' Orden är premiärminister Azevedos i ett passionerat TV-tal till nationen. De uttrycker i koncis form den sjätte regeringens pinsamma dilemma: sällan har en regering, tillsatt för att kväva

disciplinupplösning och återupprätta förtroendet för statsmakten, så totalt saknat auktoritet och handlingskraft som Azevedos under hans inledande premiärministerperiod. I denna stämning av statsmaktens förestående nervittring och den revolutionära vänsterns fortsatta uppsving, kom så fallskärmssoldaternas revoltförsök i Lissabon den 25 november då tre flygbaser ockuperades, ett oorganiserat och illa planerat uppror som snabbt slogs ner av regeringstroga trupper. Revoltförsöket ledde åter till en omkastning av de politiska maktförhållandena i landet. Att exakt avgöra vad som inträffade är i skrivande stund ej möjligt, men det förefaller som om endast ett begränsat antal fallskärmssoldater med uttalade vänstersympatier var inblandade; någon organiserad, av PCP eller den yttersta vänstern stödd kuppplan tycks det inte ha varit fråga om. Hittills har incidenten lett till att över 150 radikala officerare och underofficerare anhållits och att ett antal mer eller mindre vänsterinriktade MFA-militärer — däribland COPCON-chefen Otelo de Carvalho, vars säkerhetsstyrka nu upplösts, arméchefen Carlos Fabiao och amiralen Rosa Coutinho — avsatts eller avgått. Åter har den socialistpartiet närstående falangen inom MFA, samlad kring utrikesminister Melo Antunes, tillsammans med gruppen kring Costa Gomes fått initiativet i den politiska maktkampen.

Händelserna den 25 november innebär otvivelaktigt att den revolutionära vänstern, ännu lösligt organiserad i FUR och SUV och i åtskilliga arbetarkommittéer och folkförsamlingar landet över, lidit ett allvarligt avbräck. Om orsakerna till detta och till de effekter revoltförsöket fått är det på detta stadium för tidigt att spekulera. Den snabba nedslagningen av upproret visar dock två saker: dels det katastrofala i att underskatta motståndarens styrka, dels det farliga i att överskatta betydelsen av spektakulära massmöten och genom dumdristiga aktioner äventyra revolutionens segrar. Den portugisiska maktstrukturen är fortfarande ytterst bräcklig, men genom att borgarklassen ännu intar en hegemonisk maktställning, kan utvecklingen mycket lätt gå i reaktionär riktning.

Det troliga är nu att de borgerliga krafterna och socialistpartiet kommer att utnyttja det politiska vakuum som uppstått till att kraftigt flytta fram de positioner, som i viss mån gick förlorade under vänstervågens kulmen i september—november. Skall man därmed anse att en ny, kvalitativt annorlunda revolutionär fas inletts i Portugal? Det är mera tveksamt. Eftersom samhällsstrukturen fortfarande i grunden är kapitalistisk, var den senaste s.k. 'auktoritetskrisen' snarare ett ytfenomen än en verklig realitet. Om man utgår från att den yttersta vänsterns massdemonstrationer och politiska budskap inte hade någon bredare förankring utanför de industrialiserade storstäderna — ett ingalunda orimligt antagande — är det i stället naturligt att se utvecklingen från Gonçalves avgång och framåt som en kontinuerlig process, präglad av en desperat regerings förtvivlade jakt efter medel och tillfällen att kunna stävja den framväxande vänsteroppositionen. Genom att ett flertal vänstersympatiserande officerare och enheter — t.ex. COPCON — länge intog en framträdande ställning i den militära strukturen, hade regeringen inte de organisatoriska eller makt-politiska förutsättningarna att lyckas med en repressiv utrensning svåg före den 25 november. Efter detta datum har man åter — med 'vänsterkuppen' som passande förevändning — låtit den borgerliga statsapparaten med full kraft slå tillbaka alla krav på verkligt djupgående förändringar av det portugisiska samhället.

Utvecklingen inom MFA

När premiärminister Vasco Gonçalves på en presskonferens två veckor före valet i april 1975 förklarade, att revolutionsrådets slutliga mål var att på fredlig väg införa socialismen, kunde det utåt synas som om enigheten inom den militära rörelsen var tämligen stor. De nationaliseringar och sociala reformer, som beslutades under den följande tiden, hade ett brett stöd inom MFA och möttes också med stor entusiasm av vänstern. I realiteten har dock grundläggande ideologiska

skiljelinjer ända från början funnits inom MFA, även om de under revolutionens två första faser nödortfikt kunde skylas genom den allmänna revolutionsyra som då rådde. Motsättningarna mellan de småborgerliga elementen och de mera radikala delarna av MFA har successivt accentuerats och på allvar kommit i dagen efterhand som den revolutionära processen tvingat fram nya åtgärder och ställningstaganden av militären.

MFA innehåller i dag fyra klart urskiljbara falanger. Den länge mest inflytelserika bland dem, gruppen kring Gonçalves, har sitt huvudsakliga stöd inom flottan och står kommunistpartiet rätt nära. Den falang som i dag dominerar regeringen och revolutionsrådet finns således grupperad kring utrikesminister Antunes. I viss opposition till båda dessa falanger står den numera upplösta COPCON-fraktionen, som även om dess ledande namn nu fråntagits sina befogenheter fortfarande torde ha stöd av många soldater på basplanet. Den fjärde falangen är det hundratal officerare, som är delegerade till president Costa Gomes kansli. Denna grupp, som ideologiskt är vag i konturerna men ändå torde stå Antunesfalangen nära, fungerade länge som en slags osäker stabilisator i den politiska utvecklingen, men tycks genom den senaste tidens utrensningar definitivt ha valt sida i kampen mellan de olika fraktionerna.

Folkmaktsprogrammet

Under vad som här kallats revolutionens andra och tredje faser presenterade MFA och ett par av dess skilda falanger några program och dokument, där man mera utförligt sökte precisera sina målsättningar och ideologiska grundvalar. Dessa program är viktiga för att illustrera vad de olika alternativen i dag står för, och därför kan det finnas anledning att något närmare studera ett par av dem.

Efter ett långt och utdraget maratonmöte offentliggjorde revolutionsrådet den 21 juni ett politiskt handlingsprogram, vari man förordade införandet av en pluralistisk socialism med demokratiska metoder. Pluralism definierades som rätten att fritt uttrycka och diskutera åsikter, förekomsten av olika socialistiska uppfattningar samt existensen av skilda politiska partier och åsiktsriktningar, 'även om de inte står för ett socialistiskt alternativ'. Rådet betonade särskilt, att det var MFA:s uppgift att 'stärka en fast revolutionär auktoritet', men detta fick inte ske med våld eller diktatoriska metoder. Det intressanta med programmet var i och för sig inte den ideologiska positionsbestämningen; uttalanden om en 'pluralistisk socialism' och en 'fredlig väg till socialismen' har tidigare tillhört det gängse politiska språkbruket inom större delen av MFA. Programmet innehöll nämligen också — om än ofullständigt och föga utarbetat — vissa direktdemokratiska tankar i form av ett avsnitt om folkliga basorganisationer, knutna till MFA. Dessa funderingar var emellertid i första hand ett antal lösliga skisser och intog ingen självständig, mera framträdande plats i programmet.

Snart skulle det visa sig, att revolutionsrådets handlingsprogram inte hade något stöd i MFA:s generalförsamling. Vid ett möte den 8-9 juli antog nämligen denna en radikalt annorlunda plan rörande den konkreta utformningen av alliansen mellan folket och MFA. Planen innehåller ett stort mått av direkt demokrati och förespråkar bildandet av en mängd basorganisationer i form av arbetar- och bostadskommittéer, byråd, kooperativer och sammanslutningar av små och medelstora jordbrukare. Efter det att basorganisationerna godkänts av MFA skall folkförsamlingar bildas på lokal och kommunal nivå, bestående av representanter för basorganisationerna och de lokala myndigheterna. Dessa församlingar skall i sin tur utse folkförsamlingar på distrikts-, regional- och slutligen nationell nivå.

I de kommunala församlingarna och uppåt skall även ingå företrädare för MFA, inklusive den militäre befälhavaren i varje administrativ enhet. Dessutom skall fackliga representanter beredas

plats i distrikts- och regionförsamlingar. Sammansättningen av den nationella folkförsamlingen skall fastställas vid en senare tidpunkt. Samtliga val och beslut i alla berörda organ och församlingar skall ske genom handuppräckning. På det lokala planet förutses även inrättandet av en folkdomstol, avsedd att lösa 'icke-kriminella' problem. Organisationerna bör, heter det till slut, vara enhetliga på alla nivåer, vilket bl.a. förutsätter att de är fristående från de politiska partierna.

Detta s.k. folkmaktsprogram är det tveklöst mest radikala och långtgående som någon viktigare MFA-församling hittills antagit. Här sägs inte ett ord om 'pluralistisk socialism' eller önskvärdenheten av ett brokigt partiliv; det är den folkligt förankrade, på arbetarkommittéer och folkförsamlingar grundade direkta demokratin som sätts i centrum. Varför dessa tvära kast i MFA:s politiska inriktning? Som alltid är såväl inrikes- som utrikespolitiska faktorer involverade. Av störst betydelse för denna frågas utveckling var den spontana aktivering på basnivå och de ockupationer av fabriker, fastigheter och jordbruk, som började direkt efter revolutionen och allt sedan dess fortsatt i accelererande tempo. Det var denna folkliga mobilisering och aktivitet i bostadskvarter, på arbetsplatser och jordbrukskollektiv som till slut växte med en sådan styrka, att MFA inte längre kunde undvika att antecipera den och ge den en programmässig utformning.

Emellertid måste man ha klart för sig tre saker då det gäller MFA:s folkmaktsprogram. För det första fanns, som vi sett, vissa tankar på folkmakt och rådssocialism redan i revolutionsrådets politiska handlingsprogram från juni, varför marken i någon mån var jämnad för en vidareutveckling av denna linje. För det andra var MFA:s generalförsamling ingalunda enig om förslaget. Vissa av falangerna, så t.ex. Antunesgruppen, var splittrade eller direkt emot satsningen på uppbyggandet av folkliga rådsorgan. Här fick man hjälp av socialistpartiet, som snabbt fördömde programmet som en 'totalitär manöver' avsedd att i landet upprätta en diktatorisk och byråkratisk regim av östeuropeisk typ. För det tredje — och viktigast — innebär inte folkmaktsprogrammet, som man tycks tro på sina håll, att militären önskar bygga upp någon spontan, av all överhöghet oberoende folklig maktutövning. Det framgår mycket klart, att tanken i stället är att MFA i sista hand skall kunna kontrollera och övervaka hela maktutövningsprocessen från basen och uppåt. Dessutom innehåller förslaget också en rad betydande oklarheter. Främst gäller det förhållandet mellan denna form av direkt demokrati och ett (eventuellt) framtida valt parlament. Överhuvudtaget är det oklart om man tänkt sig, att folkmakten successivt skall byggas ut jämsides med ett traditionellt parlamentariskt system. Avgörande för den grundläggande frågan blir utgången av den intensiva klasskamp, som nu rasar i Portugal.

De nios manifest

Som en reaktion mot generalförsamlingens långtgående folkmaktsprogram utfärdade den 7 augusti nio medlemmar av revolutionsrådet med Melo Antunes i spetsen ett manifest, där de tog avstånd från såväl ett socialistiskt samhälle av östeuropeisk typ som ett socialdemokratiskt av västerländskt slag. I stället förordade man ett under fredliga former gradvis införande av ett klasslöst socialistiskt samhälle i en takt avpassad efter den sociala verkligheten i Portugal. Denna socialistiska 'modell' sades vara oskiljaktig med politisk demokrati, och borde förverkligas i politisk pluralism under medverkan av partierna och med respekt för de mänskliga fri- och rättigheterna. Utrikespolitiskt var man för ett ytterligare närmande till Europa. Avslutningsvis riktades stark kritik mot den sittande regeringen (Gonçalves), som förklarades sakna trovärdighet och förmåga att regera.

Niogruppens manifest var den första skrivna principdeklaration, som någon av MFA:s olika falanger offentliggjort. I första hand måste manifestet ses som en markering av Antunes gruppens parlamentariska inriktning och som ett försök — bland många — att bidra till den PCP-sympatiserande Vasco Gonçalves slutliga fall. Till sin utformning är manifestet ganska vagt och

konturlöst; det anger mera en allmän politisk viljeinriktning än en preciserad ideologisk grundsyn. I vissa avseenden röjer mani-festförfattarna dessutom en anmärkningsvärd brist på insikter i elementär politisk teori. 'Ett klasslöst socialistiskt samhälle', det hägrande framtidsmål som skisseras i manifestet, är t.ex. per definition en omöjlighet; ett samhälle utan klasser är ett kommunistiskt, inte ett socialistiskt samhälle. Socialism betecknar övergångsstadiet från kapitalism till kommunism.

Manifestet väckte omedelbart stort uppseende. Från regeringshåll kom starka fördömanden, och de nio förklarades ha brutit mot den militära disciplinen och etiken och stärkt 'den reaktionära vågen'. I stort tycks det emellertid bara ha varit Gonçalvesfalangen som reagerade entydigt negativt på manifestet. Enligt kapten Vasco Lourenço, en av undertecknarna, förklarade sig president Costa Gomes kunna stödja dokumentets innehåll även om han var kritisk mot tidpunkten för dess publicering. Även COPCON-chefen Otelo de Carvalho ställde sig tveksam, uppenbarligen främst av taktiska skäl. Motståndet mot Gonçalves personligen hade nu nått en sådan omfattning, att tidigare oanade politiska allianser kunde ingås.

COPCON-dokumentet

Bara en knapp vecka efter Antunesfalangens manifest, den 13 augusti, publicerade så säkerhetsstyrkan COPCON ett förslag till ett politiskt program, som innehöll kritik både mot niogruppen PSP och Gonçalves-PCP. Kommunistpartiet anklagades för försök till toppstyrning och övertagande av kontrollen av statsapparaten, medan socialistpartiets ledning sades vilja hejda och vända den revolutionära processen 'i syfte att garantera högbourgeoisins privilegier och ohämmad utsugning av arbetarklassen'. Gentemot niogrupperns förslag intog man — och det är det intressanta — en attityd med inslag av både skarp kritik och inställsam välvilja. Man tog helt avstånd från förslagen att stärka banden med EG och EFTA, vilket bara kunde leda till politiskt och ekonomiskt beroende. Men trots att manifestet som helhet sades komma att medföra en återhämtning för högerkrafterna, prisade man uttryckligen undertecknarnas 'demokratiska och patriotiska avsikter'. Med denna märkliga taktiska argumentering ville COPCON-gruppen uppenbarligen öppna dörren för ett försiktigt samarbete i avsikt att få bort Vasco Gonçalves från maktens tinnar.

COPCON-dokumentet innehöll emellertid inte bara en kritiskt och taktiskt inriktad argumentering, utan också ett försök till en självständig politisk positionsmarkering. Portugal måste, hette det, bryta beroendet av imperialismen och upphöra att underordna sig EG. 'Vårt land kan då ansluta sig till den tredje världen genom att ge förtur åt samarbetet med de forna portugisiska kolonierna på nya villkor präglade av jämlikhet och broderskap.' Denna antiimperialistiska hållning kopplades inrikespolitiskt ihop med en nära nog total uppslutning kring MFA:s folkmaktsprogram. Den politiska makten i Portugal skall konstitueras av MFA och av alla revolutionära politiska organisationer, som kräver och försvarar parollen 'makt åt arbetarna'. 'Denna makt skall utgöra den politiska ledningen under övergångsperioden fram till förverkligandet av folkets nationalförsamling.'

De djupgående ideologiska skiljelinjer, som dessa olika program och dokument uppvisar, gäller två huvudfrågor för den portugisiska revolutionen, en inrikespolitisk och en utrikespolitisk. Inrikespolitiskt gäller frågan om socialismen skall byggas genom de politiska partierna och ett utvecklande av parlamentarismen, eller om socialismen skall förverkligas genom direkt demokrati, folkmakt och lokala basorganisationer; parlamentarism kontra rådssocialism om man så vill. Utrikespolitiskt gäller frågan om Portugal skall knyta än fastare band med Västeuropa och EG och uppmuntra utländska investeringar, eller om landet skall satsa mer på den inhemska industrin och orientera sig mot tredje världen och de socialistiska staterna. Där står den politiska

frontställningen i dagens Portugal. Konflikten går i sista hand tillbaka på den klassmässiga huvudmotsättningen i landet — den mellan det moderna industrikapitalet kontra arbetare och bönder — som i och med händelserna den 25 november ytterligare har accentuerats.

Motsättningarna inom MFA speglar också motsättningarna i det portugisiska samhället i stort. Detta förhållande förklarar mycket av de tvära kasten i MFA:s politik och de olika falangernas skiftande maktpositioner. När klasstriderna hårdnat har detta fått alldeles påtagliga effekter även för styrkeförhållandena inom MFA. Detta säger i sin tur en hel del om MFA:s roll i den revolutionära processen. MFA har inte — lika litet som någon annan militär eller politisk organisation — varit revolutionens pådrivande kraft; det har i stället det arbetande folket varit. Sina mest långtgående åtgärder — t.ex. banknationaliseringen och folkmaktsprogrammet — har militären genomfört först sedan arbetare, bönder och tjänstemän demonstrerat, ockuperat och överhuvudtaget fört en offensiv kamp för att få gehör för sina krav.

MFA skall därför betraktas som revolutionens hittillsvarande förvaltare och inte som dess ledare. I takt med att klasstriderna åter intensifieras kommer styrkeförhållandena inom den militära rörelsen — genom MFA:s förvaltande roll och heterogena klassbas — även fortsättningsvis att förändras.

SUV — enade soldater segrar

Under sommaren 1975 stod det klart, att de hårdnande klassmotsättningarna och oenigheten om val av strategi och taktik inte bara splittrat MFA:s högre skikt, de olika officersgrupperna. Som en följd av reaktionens öppna attacker och MFA:s gradvisa 'högervändning' under sensommaren och hösten växte det också fram en djup klyfta mellan de högre officerarna och merparten av de värnpliktiga soldaterna. Denna pyrande opposition mot den militära makthierarkin var organisatoriskt förberedd genom de många soldatkommittéer och soldatråd, som omedelbart efter revolutionen började ta form på förbanden.

Inledningsvis var förhållandet mellan yrkesofficerarna och soldaterna tämligen formellt och outvecklat. De politiska skolningskampanjer, som såväl MFA som vänsterpartierna snart inledde, medförde visserligen en ökad aktivitet och medvetenhet på basplanet, men det var inte förrän MFA:s generalförsamling inrättades efter den 11 mars 1975, som soldaterna integrerades i den militära rörelsen. 40 värnpliktiga invaldes som delegater till församlingen, vilket bl.a. innebar att de nu kunde ta aktiv del i beslutsprocessen på toppnivå. Någon form av avancerad 'basdemokrati' var det dock inte fråga om; beslutshierarkin var fortfarande vertikal, och makten och kontrollen väl förankrad hos de ledande officerarna. Det handlade mera om att dels ge soldaterna officiell representation också i de högsta statsorganen (revolutionsrådet undantaget) som en demokratisk rättighet, dels att binda upp radikala och 'avvikande' röster från basplanet, göra dem ansvariga för beslut och därigenom bättre få kontroll över den framväxande soldatrörelsen.

Efterhand som soldatråden utvecklades — med stormöten och kritiska diskussioner av givna order som stående ingredienser — började MFA-ledningen så sakteliga dra åt sig örnen. Denna form av 'spontan demokrati' hade man uppenbarligen vare sig önskat eller räknat med. För att i någon mån åstadkomma en lösning av problemet diskuterade generalförsamlingen den 8 juli — i samband med antagandet av folkmaktsprogrammet — förhållandena på kaserner och regementen. Efter långa diskussioner beslutade man att på alla förband inrätta delegatförsamlingar, s.k. ADU-kommittéer, som skall bestå av representanter för officerare, underofficerare och värnpliktiga (de senare skall dock ha minst hälftenrepresentation). ADU-kommittéerna, som närmast kan ses som krigsmaktens motsvarighet till de civila folkförsamlingarna, skall enligt bestämmelserna nära följa de direktiv som arméns politiska upplysningsenhet GDE utfärdar. Det stadgas särskilt att

'partipolitik' inte får förekomma i kommittéerna, eftersom 'varje medlem av krigsmakten är en aktivist i MFA'.

Tanken bakom ADU-kommittéerna tycks vara, att skapa ett slags rådgivande diskussionsforum på förbanden, där kritik och problem kan ventileras under kontrollerbara former. Den övervakande funktionen understryks ytterligare av att det är förbandschefen som skall vara ordförande i varje kommitté. På soldatnivå upplevdes inrättandet av dessa kommittéer ändå i huvudsak positivt. De kan, menar man, genom sin blotta existens utgöra en grundval för en fortsatt organisering och utbyggnad av massrörelsen på basplanet.

Att denna form av samråd och inflytande befanns vara otillräcklig blev emellertid strax uppenbart. Den 10 september genomförde ca 1 500 soldater tillsammans med tusentals arbetare en 'olaglig' demonstration i Oporto. Även soldater från andra militärområden — t.ex. RALIS (Lissabons lätta artilleriregemente), militärpolisen och BRT (forsknings- och sambandsbrigaden) — hade infunnit sig till denna den dittills största soldatdemonstrationen i Portugal. Soldaterna framträdde som medlemmar av organisationen SUV, enade soldater segrar, och deras paroller var riktade mot reaktionära officerares metoder att utrensa radikala värnpliktiga och söka stärka den militära disciplinen. Demonstrationen fick stor effekt även utanför det norra militärområdet och följdes snart upp med en liknande manifestation i Lissabon. Soldater över hela landet tog nu kontakt med Oportoaktivisterna för att organisera SUV på sina respektive förband, och snart hade man lyckats skapa en massorganisation som kraftfullt kunde driva radikala och offensiva soldatkrav.

SUV:s framväxt har två huvudförklaringar: en allmänpolitisk och en yrkesmässig. Den förra har att göra med den antikommunistiska våldsvågen, som dessa soldater önskade bekämpa. Den senare med dåliga löne- och arbetsförhållanden och auktoritära officerares repressiva åtgärder. Att SUV kom att utvecklas just i norr hänger samman med att reaktionen var starkast där och att några större förändringar inte hade skett på kasernerna i detta område efter den 25 april 1974.

I och med att SUV så småningom utvecklades till en massrörelse utanför och i opposition till MFA, kom den snart att betraktas som ett hot mot den militära disciplinen och hierarkin av alla MFA-falanger. När SUV började inleda ett intimt organisatoriskt samarbete med olika arbetarkommittéer, folkförsamlingar och politiska vänstergrupper blev rörelsen ett hot och en utmaning mot MFA, som nu satte in en rad motåtgärder för att stämma i bäcken. I oktober utfärdade Costa Gomes en slags generalorder till hela försvarsmakten där han vände sig mot den politiska agitationen i kasernerna och krävde militär disciplin efter klassiskt mönster. Samma månad höll premiärminister Azevedo ett stort TV-tal, där han varnade för en fortsatt uppluckrad militär disciplin inom armén. Och general Carvalho uttalade följande apropå soldaternas frihet att själva organisera sig: 'Disciplin måste finnas i någon form, och hierarkin har också en funktion, eftersom man inte kan uppnå någonting positivt utan ett minimum av ordning och metod.'

Det intressanta med SUV är att den visar de ledande militärernas rädsla för en uppluckring av den egna strukturen. Demokrati, samråd och inflytande skall finnas — men på de villkor som MFA och revolutionsrådet bestämmer. Så länge man framför krav och kritik inom MFA är allt frid och fröjd, men att gå utanför de uppgjorda ramarna och tillsammans med arbetarkommissioner och vänstergrupper driva långtgående särkrav ses som ett hot mot disciplinen och det militära etablissemanget. MFA:s tvekan att släppa loss den folkliga maktutövningen och låta den utvecklas utan påbud uppifrån har alltså sin motsvarighet också inom rörelsens egna led, bland de värnpliktiga på förbanden.

För framtiden har SUV satt som mål att successivt bygga upp en nationell struktur för soldaternas

massmobilisering. Genom att starta denna process i norr, där motståndet mot förändringar är störst, har man lagt en god grund för en demokratisering av den portugisiska krigsmakten. Frågan är dock om man i nuvarande läge kan driva dessa planer särskilt hårt. Troligast är att man kommer att ligga ganska lågt en tid framöver i väntan på en mera gynnsam politisk konjunktur.

FUR — den förenade revolutionära fronten

Utvecklingen under sommaren och hösten 1975 medförde att inte endast militären fick uppleva hur en radikal sidoorganisation växte fram vid sidan av den etablerade rörelsen. Även på det partipolitiska fältet skedde en markant radikaliserings och organisering av tidigare splittrade vänsterpartier. När FUR, den förenade revolutionära fronten, bildades den 25 augusti, var huvudorsaken en uttalad önskan att försvara revolutionen mot de reaktionära krafternas härjningar. Ursprungligen bestod fronten av åtta vänsterorganisationer — PCP, MDP (en PCP närstående rörelse), FSP (en vänsterutbrytning ur PSP), LCI (trotskistiskt), LUAR (revolutionära enhets- och aktionsligan), PRP-BR (anarkistiskt), MES (vänstersocialistiskt) samt 1 maj-gruppen (maoistisk). Den överenskommelse man ingått innehöll bl.a. — med PCP:s benägna medverkan — ett stöd åt Gonçalvesregeringen och MFA.

På mindre än en vecka splittrades fronten sedan Alvaro Cunhal föreslagit att man skulle uppta förhandlingar med alla de grupper, som arbetar för socialism i Portugal, således även PSP. Sedan också 1 maj-gruppen hoppat av återstod sex organisationer, vilka upprättade en ny front den 10 september, uppbyggd kring en ny plattform. Intressant var att MDP, som tidigare i praktiskt taget allt följt den större och mäktigare partibrodern PCP, kvarstannade i fronten och nu sökte uppträda med en mera självständig profil utåt.

I FUR:s politiska plattform intar den revolutionära enhetstanken en framträdande plats. 'FUR visar vägen för arbetarklassen, bönderna och hela det arbetande folket; de progressiva och revolutionära soldaterna, sjömännen, officerarna och underofficerarna; studenter och progressiva intellektuella.' FUR kommer genom sin aktivitet att 'hjälpa till att skapa ett stärkande av de klassallianser som proletariatet behöver för att ta makten och bygga det socialistiska samhället'.

Vad för slags analys bygger dokumentet på? Inledningsvis tar man starkt avstånd från den 'reaktionära borgerliga offensiven' sedan den 11 mars. Socialistpartiet anklagas för att genom sin offensiv ha hjälpt den fascistiska högern att reorganisera sig och återvinna sina positioner. Den socialdemokratiska lösningen på krisen sägs 'oundvikligen' leda till en fascistisk kupp. För att undvika ett katastrofalt nederlag för arbetarklassen måste man gå framåt, 'starta en bred massoffensiv som kan mobilisera arbetarna och ena dem kring deras folkmaktsorgan för ett omedelbart och tveklöst utvecklande av den revolutionära processen', besegra bourgeoisin, förstöra deras statsapparat och bygga arbetarmakten. Detta kan bara uppnås på den revolutionära enhetens grund. Fronten är dock inte, understryks det, en ersättning för arbetarklassens självstyrda organisationer. FUR skall i stället hjälpa till att skapa förutsättningar för folkmaktsorganens framväxt som det grundläggande instrumentet för arbetarnas slutliga maktövertagande. Avslutningsvis skisseras ett antal omedelbara mål för massornas kamp: organisering av självförsvar mot reaktionens attacker, kamp för 'utrensning av alla fascistiska och socialdemokratiska kuppmaakare ur de väpnade styrkorna', kamp för soldaternas frihet att organisera sig, kamp för nationalisering av industri- och jordbruksföretag och de utländska bankerna och försäkringsbolagen, fördjupning och utvidgning av jordreformen, kamp för arbetarkontroll över produktionen samt kamp för nationellt oberoende gentemot imperialismen. Programmet avslutas med krav om att den 'borgerliga' konstituerande församlingen skall upplösas och en 'revolutionär enhetsregering' skall bildas.

FUR:s politiska plattform lider, bortsett från den vänsteristiska fraseologin, av en avgörande svaghet: den lämnar ingen konkret anvisning om hur massorna — 'hela det arbetande folket' — skall vinnas för en revolutionär enhetspolitik. Det talas allmänt och mångordigt om hur FUR visar vägen i alla möjliga avseenden, men på vilket sätt fronten skall få med sig arbetarklassens breda lager — i aprilvalet fick de sex vänsterpartierna tillsammans knappt sju procent av rösterna — preciseras inte. Framför allt saknas ett mera utarbetat program — det är FUR förvisso inte ensam om — för hur den stora lantarbetarbefolkningen i norr, så länge underkuvad av den fascistiska stöveln, skall kunna vinnas för den skisserade enhetslinjen. Även i synen på PSP och den konstituerande församlingen finns stora brister. I FUR:s terminologi likställs mer eller mindre explicit PSP med fascisterna; någon distinktion mellan socialistpartiets ledning och bas — helt avgörande för all diskussion om socialismens möjligheter i dagens Portugal — görs inte, och det bäst organiserade och mest homogena arbetarpartiet — PCP — nämns inte ens i programmet.

Alla de brister som påtalats bottnar egentligen i en och samma egenhet: en orimlig överskattning av den egna betydelsen och en motsvarande nedvärdering av de stora skaror arbetare, bönder och tjänstemän, som fortfarande finns samlade hos PCP och PSP. En revolutionär organisation i Portugal, som i dag vill arbeta för arbetarklassens enhet, vinner inga anhängare genom ett sekteristiskt och utmanande språkbruk och en motsvarande idealisering av maktförhållandena i landet. Endast genom ett utarbetat och realistiskt politiskt och ekonomiskt program och ett tålmodigt och mödosamt arbete på basnivå, kan en sådan organisation vinna över PCP:s och PSP:s anhängare och sympatisörer för en revolutionär politik i det arbetande folkets intresse. Därmed vill jag inte underskatta FUR:s framgångar eller betydelse. Under hösten lyckades fronten mobilisera en imponerande mängd människor för att försvara de revolutionära landvinningarna. Inte minst genom samarbetet med folkmaktsrörelsen och SUV var FUR på väg att bli en verkligt central kraft i revolutionen. Hade man då något bredare stöd även i landet i stort för sin politik? Naturligtvis är det svårt att sja om detta, men enligt min uppfattning överskattade FUR sin styrka och politiska dragningskraft. Det är en sak att samla hundratusentals anhängare till massdemonstrationer i Lissabon, en helt annan att förankra sin politik hos fattiga jordproletärer i norr. Därför var 'vänstervågen' under slutet av fjolåret mera en vital rörelse på stadig frammarsch än något allvarligt hot mot borgerligheten eller de småborgerliga kretsarna inom MFA. Genom brister i organisation, struktur och program hade den revolutionära vänstern mycket litet att sätta emot då den repressiva vågen av utrensningar, beslagtagande av vapen m.m. tog sin början i slutet av november.

Revolutionens ödesfrågor

Den portugisiska revolutionen har åter gått in i ett till synes 'lugnare' skede. De häftiga samhälleliga konvulsioner, som skakade landet under sensommaren och hösten, har för tillfället stagnerat och ersatts av en period där temat 'lag och ordning' dominerar. Men under denna yta finns många outlösta, latenta konflikter och problemområden, som ännu inte på långt när fått sin lösning. Det är inte svårt att översiktligt rada upp några av dessa ödesfrågor: det gäller bl.a. förhållandet mellan socialister och kommunister, konflikten mellan den etablerade maktapparaten och folkmaktsrörelsen, spridningen av revolutionen till landets norra delar, den inre och yttre reaktionens maktposition och fortsatta agerande, ekonomin och småbourgeoisins ställning i revolutionen samt Angolafrågans slutliga avgörande. Här skall avslutningsvis — utan några anspråk på fullständighet — ett par av dessa ödesfrågor behandlas.

När man söker greppa de många problem, som den portugisiska revolutionen i dag står inför, är det nödvändigt att urskilja två olika dimensioner i den samhälleliga utvecklingen: dels den mellan

norr och söder, dels den mellan toppen och botten. Portugal är egentligen två skilda länder, politiskt, ideologiskt och näringsgeografiskt. Den utarmade landsbygdsbefolkningen i norr, som sedan länge i reaktionens mörker brukar sina egna små jordplättar, har hittills i endast ringa utsträckning nåtts av revolutionen. Ansvar för detta får i första hand läggas på militären och de ansvariga politiska partierna. De dynamiseringskampanjer och den upplysningsverksamhet som förekommit har varit halvhjärtade och tycks efter reaktionens motattacker helt ha upphört. Inte heller har man presenterat någon genomarbetad plan för hur landsbygdsbefolkningen genom olika sociala och ekonomiska ingrepp skall hjälpas och vinnas för revolutionen. Att situationen i söder är radikalt annorlunda — med ockupationer av stora lantegendomar och bildandet av kooperativer — ändrar inte kritiken mot inaktiviteten i norr.

Problemet med den norra landsdelens efterblivenhet hänger intimt samman med frågan om småbourgeoisins ställning i den revolutionära utvecklingen. De små och medelstora företagen i landet omfattar närmare 98 procent av alla företag och anställer över hälften av alla arbetare. Hur alla dessa småföretagare ställer sig i en verkligt revolutionär situation kan bli helt avgörande för revolutionens förlopp. Exemplet Chile visar med skrämmande tydlighet vilken kontrarevolutionär kraft småbourgeoisin utgör om den uppfattar att dess intressen är hotade. Därför är det av sådan vikt att det skapas ett explicit program för hur småbourgeoisin skall integreras i den framtida utvecklingen.

Den andra omtalade dimensionen, mellan topp—botten, har successivt skärpts i konturerna efter den 25 april 1974. På åtskilliga företag över hela landet har de olika arbetarkommissionerna nu fått ett avgörande inflytande inte bara över arbetarnas omedelbara omgivning utan också över produktionens inriktning och planering. På lokal nivå — främst i och utanför de stora stadsområdena — har en mängd folkförsamlingar, bestående av såväl partimedlemmar som partilösa, inrättats och blivit en drivande, offensiv kraft att räkna med. Fortfarande återstår det dock att sprida denna verksamhet till de norra landsdelarna. I viss motsättning till denna framväxande folkmaktsrörelse, som ännu långtifrån är färdigbyggd, står den etablerade maktapparaten med militären, kyrkan, den nationella bourgeoisin och partierna i spetsen. Att FUR ställer sig på den förra sidan har redan omtalats. Intressantare är att PCP också ställt sig relativt positivt till folkmaktsrörelsen. Huruvida denna hållning bottnar i något mer än taktiska överväganden återstår att se. Däremot har de övriga etablerade partierna — t.ex. PSP, PPD och CDS — varit starkt kritiska mot alla tankar på folkmakt. Denna motsättning mellan maktapparat och gräsrotsrörelse växer för varje dag fram som en av revolutionens viktigaste frågor.

Förhållandet mellan PCP—PSP är liksom tidigare en annan ödesfråga. De motsättningar, som kort efter revolutionen uppstod mellan partierna, har inte mildrats genom den senaste tidens händelser, tvärtom. Soares' tal om den 25 november som ett försök till 'en ny Prag-kupp' visar avståndet, misstron och den ständiga vaksamheten mellan socialister och kommunister. Både PCP och PSP har hittills i praktisk politik ensidigt agerat för att söka säkerställa en för respektive parti så fördelaktig utveckling som möjligt. Dessa manövrer tycks inte alltid ha haft stöd i partiernas medlemskadrer. När partitaktiken en dag skjuts i sank — under trycket av en radikal opinion underifrån — kan förutsättningar för ett nödvändigt samarbete förhoppningsvis äntligen skapas. □

4.12 1975

Använd litteratur

Wilfred Burchett: *Portugal — fra statskupp til revolusjon*, Ny Dag 1975.
 Dahl/Wiklander: [Portugal reform eller revolution](#), del 2, Socinform 1975.

Kommentar 1975:9.

Kenneth Maxwell: 'The Hidden Revolution in Portugal', *New York Review of Books* 17.4 1975.
— 'Portugal Under Pressure', *ibid.* 29.5 1975.

Revolution i Portugal? Broschyr, förlaget Barrikaden 1975.

Paul M. Sweezy: 'Class Struggles in Portugal', del 1 och 2, *Monthly Review*, september och oktober 1975.

Wegnelius/Wiklander: [Portugal mellan rött och svart](#), Intervjuer med den revolutionära vänsterfronten FUR, Socinform 1975.

Göran Therborn: Portugal: revolutionens dialektik

Ur *Zenit* nr 44 (1976)

Den internationella politiska och ekonomiska konjunkturen i mitten av 1970-talet, befrielse-rörelsernas politisk-ideologiska och militära utveckling, framväxten av ett starkt, integrerat Västeuropa, försvagningen av USA:s ställning undergrävde den portugisiska diktaturens grundvalar och skapade förutsättningar för en revolutionär process utöver återupprättandet av borgerlig demokrati i Portugal.

Göran Therborn analyserar de bakomliggande faktorerna till denna process genom vilken en antikolonial och antifascistisk statskupp utvecklats till en folkligt demokratisk och anti-monopolistisk revolution, som för första gången i Västeuropa sedan Tyskland 1923 fört en socialistisk revolution inom tydligt synhåll.

En fråga om metod

Vari ligger det mest betydelsefulla i det som hänt och händer i Portugal efter diktaturens störtande den 25 april 1974? Är det en kamp om demokrati kontra en ny diktatur? Är det det portugisiska kommunistpartiets handlande, om det handlat riktigt eller felaktigt? Är det att arbetare övertagit eller skaffat sig kontroll över företag, gods och bostadsområden? Den svenska debatten om Portugal har ställt dessa frågor i förgrunden. Men det är knappast någon av dessa frågor som är den allra viktigaste, inte ens den sistnämnda.

Vad som ger dessa frågor deras betydelse är deras roll i en större och vidare händelseutveckling. En antikolonial och antifascistisk statskupp har utvecklats till en folkligt demokratisk och antimonopolistisk revolution, som har fört en socialistisk revolution inom tydligt synhåll för första gången i Västeuropa sedan Tyskland 1923. Däri ligger den enorma betydelsen av det som skett och sker i Portugal, inte bara för portugiserna själva utan också för oss andra.

Det är detta som en marxistisk analys först och främst måste försöka klargöra: Hur har den portugisiska revolutionen varit möjlig? Vilka har varit drivkrafterna i den häftiga radikaliseringsprocessen? Vilka är de viktigaste hindren för revolutionens vidareutveckling till socialism? Därmed blir det inte fråga om att installera sig som en betygsnämnd för att skriva ut underkänt, med tvekan godkänt och med beröm godkänt till olika politiska grupperingar. Den analytiska uppgiften skiljer sig också från den journalistiska, som också är viktig, att förmedla situationsbilder från klasskampen i Portugal.

En marxistisk analys är mycket mer än att samla ekonomisk statistik, att diskutera politiska program och att rapportera massornas aktioner. Framför allt går den ut på att fånga dialektiken i ett skeende. Och marxismens vetenskapliga dialektiska metod är då inte detsamma som första kapitlet av första bandet av *Kapitalet*. Det kan inte vara frågan om att försöka härleda revolutionen i Portugal ur penningens och varans logik. Den dialektiska metoden för att gripa dialektiken i verkligheten

har Marx gett några korta anvisningar om i förord och efterskrift till *Kapitalet* och i *Inledning till kritiken av den politiska ekonomin*. Grovt kan den metoden sammanfattas i ett användande av fyra nyckelkategorier i ett systematiskt, empiriskt studium av den objektiva verkligheten och dess lagbundenheter: helhet, process, kvalitativ förändring, motsättning. Att studera någonting dialektiskt är att studera det i den helhet det ingår, att studera det inte som ett statistiskt föremål utan i rörelse, att studera det som en motsägelsefull process, vars inre motsättningar driver fram att kvantitativa förändringar övergår i kvalitativa. Denna artikel kan bara göra anspråk på att vara ett litet bidrag till en analys av den portugisiska revolutionens dialektik, på att kort och allmänt ange några huvudlinjer. Begränsade kunskaper och begränsad tid sätter sina objektiva ramar för subjektiva önsknings och ambitioner.

Portugal och det imperialistiska systemet

Portugal är ett Natoland med amerikanska militärbaser på sitt territorium (flygbaser på ögruppen Açorererna) och med västtyska och andra Natoofficerare på flera militärförband. Det är ett land som sedan århundraden varit speciellt lierat med England. Ett första svar på hur ett sådant borgerligt samhälle kunnat skakas i sina grundvalar och hamna i en flera månader lång revolutionär situation måste sökas i Portugals situation i det imperialistiska systemet av idag.

Den portugisiska kapitalismen var särskilt sårbar i mitten av 1970-talet dels på grund av Portugals ställning i den imperialistiska världen, dels på grund av det imperialistiska systemets aktuella situation. Portugal var en svag länk i den imperialistiska kedjan på grund av sin arkaiska, gammalmodiga, underutvecklade och ineffektiva kapitalism, dominerat av traditionellt finanskapital i en tid av stora förändringar i den internationella kapitalismens situation. Dessa förändringar krävde just det som den portugisiska oligarkin saknade: ekonomisk styrka och effektivitet parad med politisk smidighet. Framför allt två förändringar, som accelererat sedan början av 60-talet, har varit betydelsefulla, de koloniserade folkens befrielsekamp och förskjutningen i relationerna mellan USA och Västeuropa.

Medan Guinea-Conakry, Kongo-Zaire, Algeriet, Tanzania och Vietnam blivit fria förde Portugal våren 1974 kolonialkrig sedan 13 år tillbaka. Algerietkriget varade i drygt 6, fransmännens krig i Vietnam i 8, USA:s Vietnamkrig i ungefär 7. Tretton års krig, visserligen utan katastrofala nederlag men också utan utsikt till seger. Ändå var även den lätt uppiffade Caetanodiktaturen helt oförmögen till något slags nykolonial lösning, vilken i den rikaste kolonin, Angola, med dess rätt stora, europeiska invandring och splittrade nationaliströrelser skulle kunnat ha åtminstone några kortvariga utsikter. 1960 gav Belgien Kongo och Frankrike sina kolonier i Väst- och Centralafrika formell självständighet, och 1962 gav Frankrike upp Algeriet. England gick med på Tanzanias, Kenyas och Zambias oberoende. USA distanserade sig från Portugal redan i mars 1961 genom att stödja en FN-undersökning av situationen i Angola och sedan genom att via CIA ge stöd åt Holden Robertos UPA-FNLA.

De utdragna, omöjliga kolonialkrigen försatte regimen i en utsatt position i det imperialistiska systemet, undergrävde den traditionella maktstrukturen i Portugal (ändrade officerskårens sammansättning) och blockerade alla försök till större nödvändiga reformer. 35 % av Caetanos budget gick till militärutgifter, jämfört med t.ex. 11 % till utbildning.¹ Portugals ekonomi var inte helt beroende av den koloniala utsugningen. Som ett grovt index kan man kanske se strukturen av Portugals betalningsbalans. Med kolonierna visade den ett överskott 1967 på 2 417 miljoner escudos (genom hemtagna vinster, uthyrning av svarta arbetare till Sydafrika, m.m.), i förhållande till utlandet (genom turism och hemskickade pengar från emigranter) ett överskott på 3 958 miljoner.² Från 1970 minskade koloniernas betydelse som importkälla och exportmarknad drastiskt: 1970 gick 24 % av Portugals export på kolonierna, 1973 15 %, 1970 kom 15 % av importen därifrån men 1973 bara 10 %.^{2a}

Det är naturligtvis även 1973 stora siffror, och det portugisiska monopolkapitalet hade viktiga intressen i Afrika, i produktionen av och handeln med kaffe, socker, bomull, kopra, olja m.m., ofta som mindre partner till franskt, belgiskt, engelskt, sydafrikanskt och amerikanskt kapital. Men de portugisiska monopolgrupperna hade inte sin bas i den primitiva och brutala form av exploatering som kännetecknade Portugals kolonialvälde, utan snarare i banker, försäkringsbolag, fabriker och handelsföretag i hemlandet. Delar av monopolkapitalet var också villigt att

¹ *United Nations Statistical Yearbook 1974* (New York 1975) tabell 197. Jämförd med Salazar ökade Caetano ändå utbildningsutgifternas andel.

² H. Kay, *Salazar and Modern Portugal* (London 1970) s. 272.

^{2a} R. da Costa, *O desenvolvimento do capitalismo em Portugal* (Lissabon 1975) s. 152. Eftersom Portugal sedan åtminstone ett århundrade har ett konstant importöverskott, betyder siffrorna inte att Portugal 1973 hade ett exportöverskott i handeln med sina kolonier. Efter att överskott och underskott växlat år från år under 60-talet hade Portugal från 1970 ett växande importöverskott i handelsutbytet med sina kolonier.

acceptera en nykolonial lösning. Så t.ex. Spinolas vän Antonio Champalimaud, som kontrollerade Portugals näst största bank och bl.a. merparten av cementindustrin och även i viss mån Jorge de Melo, ledare för den största monopolgruppen i Portugal, CUF³. Andra delar, som t.ex. familjen Espirito Santo, vars intressen var uppbyggda kring en bank med samma namn (landets största), företrädde däremot ultrakolonialismen.⁴ Ingenting tyder på att detta var en allvarlig inre motsättning inom det portugisiska storkapitalet. Caetano verkar inte ha utsatts för något nykolonialistiskt mottryck mot ultrahögern från den mera europeiskt orienterade delen, och vad som till slut vintern—våren 1974 drev Spinola till att gå med på att störta regimen var oppositionen inom armén.

Det klassmässiga maktblocket bakom Salazar-Caetano-regimen var finanskapitalet och godsägarna, men det var knappast dessas stora vinster av kolonierna som var det avgörande hindret för en nykolonial lösning. Det var snarare den politiska regimen speciella karaktär av reaktionär, fascistoid diktatur. Ett Portugal utan kolonier skulle inte ha varit ett Belgien utan Kongo, inte en utvecklad, välintegrerad del av Västeuropa utan Västeuropas fattigaste land med en ofullbordad borgerlig revolution. Den då nödvändiga ekonomiska, sociala, ideologiska och politiska moderniseringen hade krävt en annan borgerlig regim. Som ett uttryck för en underutvecklad och förstelnad kapitalism var diktaturen bunden vid de ideologiska myter som gav den dess auktoritet, myterna om den fattiga, idoga och religiösa landsbygdens dygder⁵ och om Portugals mission i 'de översjöiska provinserna'. Caetano formulerade det redan på 30-talet i ett uttalande som sedan upprepats och lätt varierats otaliga gånger av regimen och dess försvarare: 'Afrika är för oss en moralisk rättfärdiggörelse och vårt existensberättigande som stat. Utan Afrika skulle vi vara en liten stat; med Afrika är vi en stormakt.'⁶

Diktaturens svaghet markerades ytterligare av det imperialistiska systemets försvagning gentemot de antiimperialistiska krafterna och genom förändringar i styrkeförhållanden inom den utvecklade kapitalistiska världen. En viktig aspekt på det förra var karaktären på Portugals motståndare i kolonialkrigen. Allteftersom krigen fortsatte kom det underutvecklade Portugal i sina ännu mer underutvecklade kolonier att stå emot de bäst organiserade och mest ideologiskt skolade befrielseströrelserna i Afrika. De ideologiska impulser som många av de unga officerarna i MFA fick från PAIGC och Frelimo hade de inte kunnat få från Mau-mau, från Lumumbas MNC eller ens från det algeriska FLN.

Isolerat i Afrika genom de andra kolonialmakternas nya politik blev Portugal också relativt sett, trots ökad handel och kapitalimport, mer isolerat i Europa genom framväxten av EEC-EG som landet var för underutvecklat för att kunna vara medlem i, p.g.a. medlemskapets innebörd av intim ekonomisk samordning. Och liksom i fråga om kolonierna stod regimen karaktär i vägen för en modernisering som kunde leda till Portugals integration i EG. Den internationella ekonomiska krisen 1973, oljekrisen, inflationstrycket parat med arbetslöshet drabbade vidare den svaga portugisiska ekonomin hårt, även om den våren 1974 inte hade lett till någon akut krissituation.

Den förändrade internationella situationen skapade inte bara förutsättningar för den äldsta europeiska högerdiktaturens fall 1974. Den lämnade också åtminstone ett visst andrum för en radikaliserad efter den 25 april. USA var försvagad efter nederlaget i Vietnam och efter Watergatekrisen. Det söndervittrade brittiska imperiet hade inga möjligheter att ingripa aktivt

³ da Costa a.a. s. 153; A. Rodrigues-C. Borga-M. Cardoso, *O movimento dos capitães e o 25 de abril* (Lissabon 1974) s. 263-4.

⁴ da Costa s. 153. En av direktörerna i Espirito Santo-banken, Jorge Manuel Espirito Santo var tidigare kommandör i fascistmilisen, Portugisiska legionen, H. Notaker, *Portugal - nelliker eller gevaer?* (Oslo 1975) s. 111. En annan direktör var Franco Nogueira, Salazars ultrakolonialistiske utrikesminister på 60-talet, R. Blackburn, *The Test in Portugal*, *New Left Review* nr 87-88 s. 14.

⁵ A. de Figueiredo, *Portugal: Fifty Years of Dictatorship* (London 1975) s. 160 ff.

⁶ P. Anderson, *Portugal och ultrakolonialismens sammanbrott* (Stockholm 1964) s. 107.

militärt och politiskt, som det gjorde i likvideringen av den grekiska motståndsrörelsen 1944-46. Det internationellt tillåtna andrummet för den portugisiska revolutionen är naturligtvis bara relativt, jämfört med tiden då den amerikanska marinkåren invaderade Libanon (1958) och Dominikanska republiken (1965). Både CIA och den europeiska borgerlighetens agenter är aktiva i Portugal. En notervärd aspekt på den nya internationella situationen är att den västeuropeiska socialdemokratien från vintern 1975 för första gången framträdde samlad som den internationella kontrarevolutionens förtrupp, med ekonomiska hotelser och påtryckningar och med politisk rådgivning och finansiellt stöd till de borgerliga krafterna i det portugisiska socialistpartiet. President Ford uttryckte det nya läget när han i en intervju i *Time*, vintern -75, uttryckte sin glädje över den europeiska socialdemokratins aktivitet i Portugal, när CIA:s möjligheter var begränsade på grund av de interna motsättningarna i USA.

Sammanfattningsvis. Den internationella politiska och ekonomiska konjunkturen i mitten av 1970-talet, befrielseörelsernas politisk-ideologiska och militära utveckling, framväxten av ett starkt, integrerat Västeuropa, försvagningen av USA:s ställning hade både definitivt undergrävt den portugisiska diktaturens grundvalar och skapat förutsättningar för en revolutionär process utöver återupprättandet av en borgerlig demokrati i Portugal. 1958-61 hade regimen också varit skakad. Den proamerikanske generalen Delgados presidentkampanj hade mött ett massivt stöd. Sedan den kampanjen stoppats genom terror och systematiskt valfusk försöktes flera militära sammansvärjningar. Men då hade regimen fortfarande tillräckliga pålitliga maktinstrument, och hade oppositionen segrat hade resultatet med all sannolikhet blivit en proamerikansk, högerliberal regim och så småningom försök till en nykolonial lösning i Afrika.

Diktaturens karaktär

En revolutionär process får sin prägel inte bara av revolutionärerna utan också av deras motståndare. För att förstå kuppen den 25 april och utvecklingen därefter är det därför nödvändigt att få ett grepp om den regim som föll. Diktaturens karaktär var mycket komplex. Den hade starka fascistiska drag: en korporativ författning, ett parti (Nationella Unionen), en fascistisk milis (Portugisiska legionen), en ungdomsorganisation efter Mussolinis och Hitlers mönster (Mocidade Portuguesa) och en hemlig polis (PIDE) och speciella väpnade förband utanför den egentliga armén (Nationella republikanska gardet, GNR och kravallpolisen PSP) som viktigaste tvångsinstrument.⁷ Där fanns också inslag av militär högerdiktatur. Regimen hade sitt upphov i en militärkupp 1926, presidenten var alltid militär liksom en stor del av ministrarna.

Redan den kombinationen skilde Salazar-Caetano-regimen från Mussolinis Italien och Hitlers Tyskland. Men dessutom hade både de rent fascistiska och de militärdiktatoriska inslagen i den portugisiska diktaturen vissa anmärkningsvärda särdrag. Nationella unionen var inget riktigt fascistparti, inget stramt organiserat, ideologiskt militant parti för massmobilisering, utan snarare en valorganisation ledd av traditionella lokala bossar och potentater i det borgerliga samhället.⁸ Däri var det olikt även den spanska falangen, och inte heller inslagen av militärdiktatur uttryckte samma ställning för armén i Portugal som i Francospanien. Salazar och Caetano var båda civila diktatorer, och även om krigsmakten var en del av deras diktatur fanns det i Portugal till skillnad från i Spanien hela tiden en latent spänning mellan diktatorn och stora delar av armén. Den borgerliga oppositionens presidentkandidater vid valen 1949,

⁷ Det PIDE och GNR som räddade Salazar 1961 mot en kupplan av höga militärer, inklusive försvarsministern och flygvapenchefen, H. Kay, *Salazar and Modern Portugal* (London 1970) s. 388. Det var till GNR:s kaserner som Caetano tog sin tillflykt den 25 april 1974.

⁸ Nationella unionen organiserades 1931, dvs. först efter det att Salazar blivit premiärminister (1930). För en förståelse av fascismens särart och av de portugisiska, spanska och grekiska diktaturernas annorlunda karaktär är Poulantzas' arbeten (teoretiska och illustrerande snarare än analytiskt-historiska) av stort värde, *Fascisme et dictature* (Paris 1970) och *La crise des dictatures* (Paris 1975).

1951 och 1958 var alla militärer.⁹ 1947, 1958 och 1961 konspirerade delar av den högsta militärledningen, med passivt stöd av presidenterna Carmona och Craveiro Lopes, för att störta diktaturen.¹⁰

Regimen i Portugal innehöll en tredje komponent, som också fanns i Francodiktaturen men där av mycket mindre betydelse. Regimens speciella bakgrund och ursprung förklarar den komponenten. 'Vi är antiparlamentariker, antidemokrater, antiliberaler, och vi är beslutna att upprätta en korporativ stat', skrev Salazar 1936.¹¹ De orden bör tolkas i sträng och snäv mening. Salazars 'Nya stat' upprättades inte, i motsats till fascismen i Italien och Tyskland, för att rädda ett borgerligt samhälle som skakats av hotet från arbetarrörelsen. Inte heller hade den, som Francos uppror 1936 eller Chile-juntans 1973, sitt ursprung i en kontrarevolution mot en vänsterregering och faran för en socialistisk utveckling. Salazars riktade sig i första hand inte mot arbetarrörelsen och marxismen utan mot liberalismen och den borgerliga demokratin som institution. Militärkuppen 1926 riktade sig mot en rent borgerlig regering och de ständiga konflikterna mellan olika borgerliga politiska grupper.

Med Salazars inträde (som finansminister 1928, som premiärminister 1932) fick den nya kuppregimen två specifika drag, som gjorde den till något mer än en vanlig militärjunta (de fascistiska inslagen utvecklades på allvar först något senare under 30-talet). Den fick för det första en auktoritär men inte desto mindre äkta nationell prägel. Det underutvecklade och korrumpierade Portugal var djupt skuldsatt och i händerna på utländska, främst brittiska, långivare. Salazar kallades in som finansminister efter en opinionsstorm både från höger och vänster mot att juntans finansminister hade lovat en internationell kommission kontrollen över Portugals tullinkomster som säkerhet för ett nytt stort lån.¹² Salazars budget- och bankpolitik lyckades lösa Portugals finansiella beroende, fast inte landets underutveckling, vilket i den nya situationen på 60-talet ledde till ett nytt internationellt beroende av utländska investeringar.

Det andra nya draget, som blev tydligt med Salazars växande makt och som sedan kom att bli den tredje och allra viktigaste komponenten i diktaturen, var stoppandet av, inte den socialistiska - den var inte aktuell - utan, den borgerliga revolutionen. Salazar kom från en liten bondby i centrala Portugal, och hans far var uppsyningsman åt olika godsägare. Han var professor vid det traditionsdränkta universitetet i Coimbra och verksam som konservativ katolsk intellektuell. Förutom av den konservativa katolska socialläran var Salazar tidigt starkt påverkad av den reaktionära, förfascistiska oppositionen mot den Tredje republiken i Frankrike, av Charles Maurras och Action Française.¹³

Salazars 'Nya stat' var inget försök till en feodal restauration. Den tiden var förbi och trots sina korkekar (jämte vin och sardiner var kork Portugals traditionella exportvara) var storgodsägarna med sin kontroll bara över en mindre del av befolkningen och utanför den direkta koloniala exploateringen en underordnad partner till storfinansens.^{13a} Men den dämde upp och drev tillbaka den borgerliga revolutionen från republiken 1910-26, med dess sekularisering, positivistiska ideologi och parlamentariska institutioner. Den återgav kyrkan och den gamla överklassen dess sociala ställning, den slog vakt om de i hög grad förkapitalistiska förhållandena på landsbygden, de vanskötta jättegodsens i söder, de eländiga självhushållningsjordbruken i de centrala och norra delarna. Den var knuten till det traditionella finanskapitalet,

⁹ General Norton de Matos, amiral Meireles resp. general Delgado.

¹⁰ Figueiredo a.a. s. 120 ff, 196 ff; Kay s. 388.

¹¹ A. O. de Salazar, *Doctrine and Action* (London 1939) s. 29.

¹² Figueiredo s. 61.

¹³ Kay s. 22-3.

^{13a} Se t.ex. H. Martins, Portugal, i M. S. Archer & S. Giner (red.). *Contemporary Europe* (London 1971), s. 67. Men storgodsens var enorma. De fyra största godsägarna ägde (enligt uppgifter från 50-talet) tillsammans ca 100 000 hektar, Figueiredo, s. 178.

bankerna och familjemonopolen. På många plan hade Salazars Portugal mer gemensamt med Oscar II:s Sverige än med Hitlertyskland.

Den tyska och italienska fascismen var en urban plebejisk rörelse, som i en akut kris för det borgerliga samhället kom att bli ett specifikt, terroristiskt uttryck för monopolkapitalets diktatur, en diktatur som krossade de gamla halv-feodala skiktens makt inom krigsmakten, förvaltningen och universiteten och till stor del deras sociala betydelse genom den kyrkliga hierarkin. De fascistiska inslagen i den portugisiska diktaturen däremot fungerade som vakthundar just åt den gamla överklassen.

I det underutvecklade Portugal var det länge en stabil kombination av modern repression och traditionella privilegier. När regimen föll var det däremot en explosiv kombination. Genom sin förbundenhet med regimen blev den borgerliga oligarkin också direkt hotad när diktaturen föll. I Portugal fanns ingen Konrad Adenauer, ingen Alcide de Gasperi eller Konstantin Karamanlis efter den 25 april, ingen stark konservativ förfascistisk kraft som kunde träda fram, eftersom den störtade regimen var både fascistisk och förfascistisk. Eftersom den portugisiska diktaturen inte heller var ett uttryck för kompradorbourgeoisien, inte som grekjuntan var några av USA-imperialismen köpta legoknektar, blev inte kampen mot Nato och det utländska kapitalet en förstarangsfråga efter den 25 april.

MFA och den 25 april

I militärkuppen den 25 april sammanlöp tre olika oppositionstendenser inom krigsmakten. För det första en politiskt skolad antifascistisk opposition med rötter åtminstone femton år tillbaka. Det var en liten men mycket betydelsefull tendens, till vilken framför allt Vasco Gonçalves och Melo Antunes hörde. Gonçalves hade redan 1958-59 varit inblandad i en antifascistisk militär-civil konspiration, men hoppade sedan liksom kommunistpartiet av före själva kuppöret. (Detta företogs ändå, den 12 mars 1959, men slogs lätt ner.)¹⁴ Melo Antunes deltog i oppositionen vid valkampanjen 1969 och var känd för sina socialistiska sympatier. Ingendera var med i den första ledningen för 'kaptensrörelsen', men de fick snabbt en betydelsefull roll på grund av sina politiska kvalifikationer. De valdes den 24 november 1973 in i den definitiva samordningskommittén, och Melo Antunes fick sedan i uppdrag att författa MFA:s program, medan Gonçalves blev ordförande för den politiska kommittén.

De båda andra tendenserna var direkta resultat av kolonialkrigen, och hade sin första bas i delar av officerskåren i Guinea-Bissau, där befrielseströrelsen var starkast. Den ena var inte direkt inriktad på att störta diktaturen utan strävade efter att förmå Caetano att bryta med den reaktionära högern och att uppnå en nykolonial uppgörelse i Afrika. Spinola var ledaren för denna grupp. Han var en skicklig militär lierad med delar av finansvärlden i Lissabon och hade trots sitt gedigna fascistiska förflutna - som frivillig både i spanska inbördeskriget och i den spanska Blå divisionen i Hitlers krig mot Sovjetunionen - kommit till insikt om att Portugal inte kunde segra militärt i Afrika. Han var 1968-73 överbefälhavare i Guinea. Costa Gomes stod Spinola nära, men var mera liberal och hade varit med på ett hörn i sammansvärjningen mot Salazar 1961.¹⁵

Den tredje tendensen var den egentliga s.k. kaptensrörelsen, som började ta form bland yngre officerare i Guinea 1972, där bl.a. Otelo Saraiva de Carvalho och Carlos Fabiao (senare, fram

¹⁴ Rodrigues m.fl. a.a. s. 163 ff. Deras bok är en utmärkt studie av MFA:s ursprung och framväxt, men lämnar många politiska frågor oklara och underskattar betydelsen av Gonçalves' och Melo Antunes' tidiga politiska förbindelser. Deltog gjorde däremot Varela Gomes, under våren och sommaren 1975 vice-chef för generalstabens omstridda radikala femte avdelning (för information och propaganda), Varela Gomes och Manuel Serra som i januari 1975 bröt sig ur socialistpartiet och bildade Folkets socialistiska front, FSP. Cunhal och den grupp som 1961 fick makten i kommunistpartiet efter flykten från Penichefängelset 1960 fördömde sedan högeravvikelsen i partiet 1956-59, A. Cunhal, *A revolução portuguesa* (Lissabon 1975) s. 111 ff.

¹⁵ Figueiredo s. 210.

till den 25 november 1975 arméchef) och ta fart våren 1973 i protest mot en ultrakolonialistisk kongress av kombattanter från kolonialkrigen som skulle äga rum i Porto i juni. Sin organisatoriska karaktär fick den sommaren -73 kring frågor om de yngre yrkesofficerarnas ställning, både i förhållande till de värnpliktiga officerarna, som genom ett regeringsdekret i juli gavs snabbare beföringsmöjligheter, och till den högre hierarkin. Sammanvävda med dessa frågor var kolonialkrigen och det portugisiska klassamhället. Som det hette i ett uttalande från kaptener i Guinea: 'Landet håller på att offra sina militärer men inte sina advokater, sina bankirer, sina ingenjörer, sina industriföretagare osv. Varför och på vilken moralisk grundval detta offrande av bara en yrkesgrupp av medborgare?'¹⁶ Bland de första organisatörerna av kaptensrörelsen var Vasco Lourenço (sedermera en av ledarna för den moderata s.k. 9-gruppen och från den 24 november 1974 befälhavare över Lissabons militärområde) och Dinis Almeida (sedan vänsterradikal vicekommendant för det röda artilleriregementet RALIS, arresterad efter den 25 november).

Kaptensrörelsen organiserades och utvecklades på egen hand och vid sidan av Spinolas intriger. Vad som så småningom drev de båda samman var den gemensamma oppositionen mot ultrahögern. Kaptensrörelsen blev tidigt känd bland många höga militärer, men hade åtminstone utåt sett en sådan tvetydig yrkesmilitär karaktär, att den i december -73 kontaktades av ledaren för den yttersta ultrahögern, general Kaúlza de Arriaga (vid sidan av Spinola en av Portugals få skickliga generaler), som planerade en statskupp. Kaptensrörelsen avslöjade konspirationen. Spinolas aktier i regimen steg igen och den 15 januari blev Costa Gomes generalstabschef och Spinola vice, men under tiden fortsatte kaptensrörelsen som förut. Efter sin nykolonialistiska bok *Portugal och framtiden* blev Spinola och hans chef Costa Gomes avskedade den 15 mars, och kort därefter blev de informerade om kaptensrörelsens kupplan och program.

Det viktiga här är heterogeniteten i den militära rörelsen bakom den 25 april. Där fanns tre huvudtendenser, i politisk erfarenhet och målsättning, tre olika generationer med var sin sociala förankring, radikala militära intellektuella med kontakter i den illegala vänsteroppositionen, höga officerare med förbindelser med finanskapitalet, unga yrkesmilitärer från mellanskikten och småborgerligheten. Tendenserna var också sinsemellan heterogena, Melo Antunes sympatiserade närmast med sydeuropeisk socialism av ungefär fransk typ, Vasco Gonçalves var förmodligen, vilket ingen då visste, orienterad åt kommunistpartiet. Costa Gomes var betydligt mera demokratisk än sin vän Spinola. Inom kaptensrörelsen hade ingen mera konkret uppfattning om ett nytt Portugal arbetats fram. Den hade heller ingen enhetlig ledning, annat än för organiserandet av själva kuppen, som leddes av Otelo. Det var inte heller nödvändigt med det perspektiv man då hade, att bana väg för ett civilt, demokratiskt styre. I mars hade rörelsen visserligen förklarat Spinola och Costa Gomes som sina ledare, och det var därför en junta av högre officerare.¹⁷ först fick hand om den högsta formella makten efter den 25 april. Men Spinola hade inte organiserat någon egen konspiration inom krigsmakten, och MFA, som kaptensrörelsen började kalla sig fr.o.m. mars, var och förblev en egen rörelse. Däremot lär Spinola med den svenske direktören för Lisnavevarvet, Thorsten Andersson, som mellanhand ha försäkrat sig om stöd från de västeuropeiska och amerikanska politikerna och storföretagarna i den s.k. Bilderberggruppen.¹⁸

Tillsammans med svagheten i den portugisiska borgerlighetens civila politiska institutioner, vilken förde politiska motsättningar rätt in i militären, var den senare splittringen av den

¹⁶ Rodrigues m.fl. s. 256.

¹⁷ I Juntan för nationell räddning ingick: generalerna Spinola, Costa Gomes, Jaime Silverio Marques, Diogo Neto och Galvão de Melo (den sistnämnde sedermera en av de ledande talesmännen för högerpartiet CDS) samt kommendörkaptenerna Pinheiro de Azevedo (premiärminister i den nuvarande regeringen) och Rosa Coutinho (sedermera en av vänsterns förgrundsgestalter i MFA, utrensad ur revolutionsrådet efter den 25 november 1975).

¹⁸ Rodrigues m.fl. s. 68-9. Deras källa är den spanska tidningen *Gaceta Ilustrada*.

portugisiska krigsmakten en naturlig följd av heterogeniteten i rörelsen bakom den 25 april. Den exceptionella politiska heterogeniteten i Portugals efterfascistiska krigsmakt inrymde också en fjärde tendens, som efter kuppen fick en inte obetydlig roll. De egentliga konspiratörerna var yrkesofficerare, men den med krigens ansvallda armén hade också en stor grupp värnpliktiga yngre officerare, som vanligen kom från de under 60-talet av den radikala studentrörelsen starkt påverkade universiteten. På ett unikt sätt innehöll den portugisiska officerskåren företrädare för praktiskt taget alla politiska riktningar, från den yttersta vänstern till den yttersta högern.

Klasserna och klasskampen efter den 25 april

För att kunna förstå utvecklingen i Portugal efter den 25 april kan man inte koncentrera uppmärksamheten vare sig på de politiska och militära ledarna eller på olika aktioner på arbetsplatser, i bostadsområden eller på gator och torg. Vad som hänt och händer på båda dessa plan försiggår i ett klassamhälle, inom ett fält av klasser och klasskamp i en bestämd internationell politisk konjunktur. Det är nödvändigt att försöka få ett grepp om den klasstruktur och den klasskamp som bestämmer det politiska skeende vi kan se i olika beslut och aktioner.

Borgarklassen: finanskapital och politisk desorganisering

Framför allt två drag utmärker den portugisiska bourgeoisien: det stora finanskapitalets unikt dominerande ställning och svagheten i de borgerliga politiska och ideologiska institutionerna. Båda är uttryck för den portugisiska bourgeoisins underutveckling och efterblivenhet.

På ett sätt som saknar motstycke i 70-talets Västeuropa och Nordamerika dominerades Portugals näringsliv (fram till nationaliseringsvågen i mars 75) av ett antal väldiga truster, som aktivt leddes av företrädare för gamla finansfamiljer. De största var: CUF (familjen de Melo) som ägde eller kontrollerade 118 bolag med tillsammans 10 % av landets aktiekapital (tvål och tvättmedel, margarin kemisk industri, cellulosa, Lisnave- och Setenavevarven, en storbank, försäkringsbolag m.m.) Champalimaud (landets näst största bank, cement-, stål- och verkstadsindustri m.m.) 29 bolag; Espirito Santo (landets största bank med samma namn, försäkringsbolag, kemisk industri, cellulosa m.m.) 24 bolag; Banco Portugues do Atlantico (ett bankkonsortium lierat med japanskt kapital, bryggerier, glas- och cellulosaindustri m.m., i allt 31 bolag) Banco Borges & Irmão (31 bolag), Banco Nacional Ultramarino (23 bolag), Banco Fonseca & Burnays (26 bolag, lierat bl.a. med ITT och det belgiska Société Générale).¹⁹

Både i Afrika och Europa var de portugisiska monopolen hopkopplade med utländskt kapital, men de var inte bara bihang och mellan- händer i händerna på icke-portugisiskt kapital, utan en traditionell finansoligarki, som fått sin form under 30-, 40- och 50-talen.²⁰ På 1960-talet släpptes ett massivt inflöde av utländskt kapital in. Från 1960 till 1970 steg den utländska andelen av kapitalet i Portugal från 1,5 till 27 % och nådde 1974 över 30 %, majoriteten från EEC (Västtyskland, Frankrike) och EFTA (England, Sverige framför allt).²¹ Men i Portugal finns inte några utländska bolag med samma strupgrepp om ekonomin som de nordamerikanska kopparbolagen hade om Chile. Under den revolutionära processen 1974-75 har motsättningen mellan det utländska kapitalet och kompradorbourgeoisien å ena sidan och den 'inre' bourgeoisien enligt Poulantzas' distinktion^{21a} spelat en mycket underordnad roll. Inte

¹⁹ da Costa s. 125 ff; A. Münster, *Portugal* (Västberlin 1975) s. 26 ff.

²⁰ da Costa s. 76 ff. Om CUF se också Notaker ss. 100-1.

²¹ Münster a.a. s. 26, Notaker s. 104.

^{21a} Kompradorbourgeoisie, nationell bourgeoisie, inre bourgeoisie är framför allt politiskt definierade begrepp för att beteckna relationen mellan borgerligheten i ett land och det internationella imperialistiska systemet. Kompradorbourgeoisien är det utländska kapitalets direkta förlängning inom landet. Den nationella bourgeoisien är en självständig fraktion, som i vissa lägen kan inta en antiimperialistisk hållning, så t.ex. i Kina och Vietnam. Den inre borgerligheten betecknar en mellanställning, en egen ekonomisk bas och politisk-ideologisk särprägel

heller har det förekommit någon betydande motsättning mellan finanskapitalet och storgodsägarna. I själva verket är de båda grupperna intimt förbundna med varandra, och finansfamiljerna och deras bolag hade också stora jordegendomar.²²

Däremot har motsättningen mellan monopolkapitalet och å andra sidan den mindre och mellanstora bourgeoisien varit av stor betydelse. Medan finanskapitalet var aktivt inblandat i komplotterna den 28 september (1974) och den 11 mars (1975) har stora delar av den övriga bourgeoisien sökt anpassa sig till den nya utvecklingen. Både det nya industriförbundet och organisationen av små och medelstora företagare, som höll sin kongress mitt under krisen i somras och dit revolutionsrådet inbjöds att skicka företrädare (vilket det gjorde), har aktat sig för att direkt gå emot revolutionen. Portugal 1974-75 upplevde inte, som Allendes Chile, några butiks- och åkeriägarstrejker och andra former av systematiskt ekonomiskt sabotage i stor skala från en enad borgarklass, ingen Den privata sektorns nationella front.

Inte heller har Portugal någon borgerlig författningstradition att falla tillbaka på, inga gamla, välorganiserade borgerliga partier, ingen parlamentarisk tradition, inga betydelsefulla stora borgerliga tidningar som den chilenska *El Mercurio* eller Helena Vlaachous tidning i Aten. Ett andra den portugisiska borgerlighetens slående utmärkelsetecken är att Portugal den 25 april ur borgerligt demokratisk synvinkel var mer underutvecklat än många latinamerikanska länder. Medan t.ex. den spanska oppositionen omfattar ett helt spektrum borgerliga politiska partier fanns det vid kuppen i Portugal inte ett enda.

Klämd mellan godsägarna, den stora massan av småbönder, kyrkan, den lilla men tidigt militanta arbetarklassen och de utländska kreditgivarna hade den borgarklassen aldrig kunnat utveckla en fungerande borgerlig demokrati. Den s.k. demokratiska republiken av 1910 med sin fanatiskt antiklerikala, positivistiska ideologi, sin korruption och sin repression störtades efter 16 år med tre kontrarevolutionära diktaturer, nio presidenter, 25 uppror och fyrtiofyra regeringar.²³ Även den nya diktaturen hade varit löst institutionaliserad i viktiga avseenden. Salazar hade kallats in utifrån av militären, och när Caetano utsågs till efterträdare befann han sig i lojal opposition, utanför regeringen.

Borgarklassens politiska svaghet efter diktaturens fall är en viktig förklarande faktor för mycket av utvecklingen efter den 25 april. Framför allt förklarar den det brådstörtade, desperata agerandet från den ledande monopolkapitalistiska fraktionens sida. I avsaknad av instrument för att skapa en stabil borgerlig demokrati försökte finanskapitalet och därmed lierade krafter att omedelbart ersätta den störtade diktaturen med en auktoritär bonapartistisk regim med exceptionella maktbefogenheter för presidenten, dvs. för general Spínola. Det var idén bakom premiärminister Palma Carlos' kuppattade författningsförslag i juli 1974, bakom planen på en 'den tysta majoritetens marsch' mot Lissabon den 28 september och bakom det farsartade kuppöversöket den 11 mars. Alla tre gångerna spelade dessa överilade manövrer revolutionen i händerna. Med julkrisen steg MFA fram som politisk maktfaktor, drev igenom Vasco Gonçalves som Palma Carlos' efterträdare och skapade ett eget militärt kommando, Copcon. Efter den 28 september föll Spínola, och efter den 11 mars exproprierades finanskapitalet.

Det borgerliga Portugal har förstås så småningom fått sina öppna borgerliga partier, men de olika kriserna har inte drivit dem samman som de chilenska borgarpartierna. Bara indirekt har de politiska kriserna minskat den borgerliga splittringen; många nybildade partier var in-

men nära sammankopplad med det utländska kapitalet och oförmögen att inta en antiimperialistisk position. Poulantzas har lanserat det sistnämnda begreppet för att karakterisera kapitalet i de europeiska metropolerna i deras förhållande till det amerikanska. N. Poulantzas, *Les classes sociales dans le capitalisme aujourd'hui* (Paris 1974), s. 78 ff.

²² da Costa s. 104-5.

²³ Figueiredo s. 50.

blandade i kupplanerna i september och mars och blev därefter förbjudna. De båda som nu är kvar, PPD och CDS går båda tillbaka på den gamla Caetanoregimen och leds av män med olika grad av liberal kritik inom (CDS) eller något vid sidan av (PPD) regimen. De som bildade PPD valdes 1969 in i parlamentet som oberoende kandidater på Nationella Unionens lista men lämnade 1972 parlamentet i protest mot den avstannade liberaliseringen av diktaturen. PPD säger sig vara socialdemokratiskt, och dess ledning företräder en EG-orienterad moderniserad kapitalism. Ledningen rymmer också en vänsterliberal fraktion, som under Sa Carneiros sjukfrånvaro från partiledarposten styrde partiet under våren och sommaren 1975. CDS är ett mera traditionellt borgerligt parti, och är spinolismens legala uttryck. Båda är i själva verket övervägande rurala partier, som hämtar sin styrka från de gamla lokala bossarnas inflytande på landsorten i centrala och norra Portugal. I valet till den konstituerande församlingen fick de tillsammans 34 % av rösterna (PPD 26,4 och CDS 7,6). I alla större städer är de svagare än riksgenomsnittet, med ett undantag för Porto p.g.a. att CDS där är starkare än i snitt.

PPD och CDS valresultat i de större städerna. Procent.

	PPD	CDS
Lissabon	17,1	6,8
Porto	26,6	9,9
Setúbal	7,5	2,3
Coimbra	19,2	6,1

Källa: *Eleição para Assembleia Constituinte 1975*. Instituto Nacional de Estadística. (Officiell valstatistik.)

Den portugisiska borgarklassens egendomliga politiska underutveckling är en av huvudförklaringarna till det märkliga faktum att de portugisiska borgarna öppet deklarerar att ett parti med ett marxistiskt program (socialistpartiet, PS) är deras främsta bålverk och skydd mot 'kommunismen'.²⁴ (Den andra huvudförklaringen är PS egenartade karaktär.) Det är också karakteristiskt att det var PS och inte PPD som först lämnade den IV provisoriska regeringen i juli 1975 som protest mot MFA:s nya program för folkmakt. Betecknande är egentligen både att PS tog initiativet och att partierna handlade var för sig, PPD lämnade regeringen först en vecka senare. Under hösten 1975 har dock PPD och CDS vuxit i styrka och mobiliseringskraft, medan PS försvagats i ungefär motsvarande mån.

Med de radikala tendenserna i MFA visade det sig snart, att den portugisiska staten efter den 25 april inte var en borgerlig stat. Där fanns inga parlamentariska institutioner vare sig på lokal eller central nivå, även om PS, PPD och CDS försökte förvandla den konstituerande församlingen till ett parlament. Genom de anti-fascistiska utrensningarna nerifrån och genom de t.o.m. den V regeringen allt radikalare regeringarna och deras utnämningar blev administrationen inte en rent borgerlig byråkrati. Med MFA:s kontroll över armén och med upprättandet av Copcon fick den repressiva statsapparaten andra funktioner än upprätthållandet av borgerlig lag och ordning. Den stoppade borgerliga kontrarevolutioner den 28 september och den 11 mars. Den lokala militären blev en instans dit strejkande arbetare, husockupanter och jordexpropriatörer kunde vända sig för att få stöd eller åtminstone sympatisk medling. Genom generalstabens Femte avdelnings dynamiseringskampanjer fungerade staten som en anti-borgerlig ideologisk apparat. Från universitetens juridiska fakultet — där både Salazar, Caetano, Palma Carlos och CDS-ledaren Freitas do Amaral varit professorer — rensades de borgerliga profeterna ut.

Detta betydde inte att den borgerliga statsapparaten krossades. Den gamla armén förblev till största delen intakt — även om den ett tag hösten 75 såg ut att hotas av soldatrörelsen, som

²⁴ Ett exempel är CDS-ledarens Freitas do Amarals intervju i *Svenska Dagbladet* den 22.11.1975.

dock aldrig blev en riktigt organiserad kraft — liksom de militariserade polisförbanden PSP och GNR. Men med 'alliansen MFA-folket' hade det uppstått en sorts dubbelmakt inom statsapparaten. Det fanns inga stora icke-fascistiska borgerliga tidningar, och de fascistiska tidningsdirektionerna utrensades av journalisterna och typograferna redan från sommaren 1974. (Efter banknationaliseringarna i mars blev de största Lissabontidningarna statliga.) Provinspressen är visserligen övervägande borgerlig, och där finns viktiga borgerliga politiska veckotidningar, som Tempo och Expresso. Men den senare, som ägs av en av PPD-ledarna, präglas till sitt innehåll mest av socialdemokrater och antikommunistiska vänsterister av olika schatteringar. Kvar är däremot en egentligen förborgerlig ideologisk apparat, kyrkan. Den kyrkliga hierarkin är stabilt reaktionär, och i norra och centrala Portugal är dess inflytande stort. Upp till 60 % besöker regelbundet mässan, mot 2-3 % i de röda lantarbetardistrikten i Alentejo och industriområdena i söder.²⁵ Förutom PS var det kyrkan eller katolska lekmanorganisationer som organiserade de stora antikommunistiska demonstrationerna i somras, t.ex. i Braga och Leiria. Kyrkans radiostation i Porto är reaktionens viktigaste massmedium.

Småborgerligheten: reaktionens bas

Enligt folkräkningen 1970 utgjorde småborgerligheten cirka 23 procent av de förvärvsarbetande i Portugal.²⁶ Den största delen var fattiga småbönder, ungefär 15 % inklusive fiskare. Deras sociala tyngd är ännu större än dessa 15 % kan antyda. Dels är hälften av lantarbetarna (lika med ca 8 % av de förvärvsarbetande) sysselsatta i de områden som domineras av den agrara småborgerligheten.²⁷ Dels är en inte obetydlig del av industriarbetarna i norr samtidigt ägare av små jordlotter i sina hembyar. För det tredje är Portugal ett övervägande landsbygdsland. 1960 bodde 85 % av befolkningen i samhällen med mindre än 5 000 invånare och 56 % i samhällen med färre än 1 000 invånare.²⁸

Det portugisiska jordbruket är det mest underutvecklade i Europa. Med nära en tredjedel av befolkningen verksam i jordbruket 1970 måste landet importera livsmedel. Den utveckling som har skett i Portugal från 60-talet har föga berört jordbruket.

Tillväxt av jordbruksproduktion per invånare. Procent.

	1960-70	1970-72
Portugal	1,0	0,0
Spanien	2,5	4,3
Grekland	2,9	3,0

Källa: *UN Statistical Yearbook 1974* tabell 184.

Småborgarna utgör ingen självständig politisk kraft. Bland alla partibildningsförsök efter den 25 april fanns inga försök att skapa ett bondeparti eller ett småborgarparti. Inte heller har flertalet småbönder några egna fackliga organisationer. Kommunisternas försök att organisera föreningar av små och medelstora jordbrukare har inte rönt någon större framgång, allra minst i de områden där de flesta av dem finns.

Däremot har småbönderna fungerat som en viktig stödclass för reaktionen, som reaktionens

²⁵ Notaker s. 127.

²⁶ *IIº Recenseamento da População* (Lissabon 1973) vol. II tabell 24. Det var ingen fullständig folkräkning utan ett 20-procentigt urval. Siffrorna omfattar även Acorerna och Madeira. Så borgerligheten är här, p.g.a. statistiken, snävare definierad än i min studie över klasserna i Sverige, eftersom den bara omfattar företagare utan några anställda alls plus medhjälpande familjemedlemmar. Viktigare är dock en annan sak, en stor del av småbönderna har icke-kommersialiserade självhushållningsjordbruk och borde därför inte räknas till småborgerligheten utan som en särskild klass, som bärare av vad som ibland kallas ett patriarkaliskt produktionsätt. Med den statistik jag har haft tillgänglig har det inte varit möjligt att skilja ut dessa grupper av bönder.

²⁷ Förutom Acorerna och Madeira är detta distriktet Aveiro, Braga, Braganca, Coimbra, Guarda, Leiria, Porto, Viano do Castelo, Vila Real och Viseu, där jordbrukarna utan anställda utgjorde över 40 % av jordbruksbefolkningen.

²⁸ Uppgift från Ministerio da Communicacão Social.

viktigaste massbas. Det var bland dem som de absolutistiska monarkisterna, migueliterna, hämtade sitt stöd på 1840-talet,²⁹ det var från Braga i norr resningen mot republiken inleddes 1926, och det var bland denna befolkning som Salazarregimen hade sitt mest omfattande stöd. Tvärtemot vad som ofta sägs, t.o.m. ibland av portugiser, har småböndernas konservatism i och för sig ingenting att göra med att de ofta är analfabeter. Det är de flesta av de kommunistiska lantarbetarna i Alentejo också.^{29a} De är självägande bönder med inga eller mycket få större gods omkring sig. De lever mycket isolerade från det urbana Portugal i sina länge väg- och elektricitetslösa byar. Prästerna har dem i ett hårt grepp. Den fattiga landsbygden har kraftigt åderlåtits på sina unga generationer. Av en total befolkning på 8 063 000 1972 utvandrade över 1.4 miljoner mellan 1960 och 1972.³⁰ Även om en del kunde råka ut för diktaturens våld, som Ribeiro berättar om i sin roman När vargarna yla, var deras elände mera en effekt av det underutvecklade samhällssystemet än av diktaturens förtryck. Och det eländet, som på allvar kan avhjälpas bara genom en omfattande industrialisering och en sammanslagning av de uppsplittrade jordbitarna, har revolutionen inte kunnat göra mycket åt. MFA:s stora kampanj i Bragançaområdet nådde vissa enstaka resultat, men militärerna blev sedan fördrivna i somras av de lokala PPD-bossarna. I dessa valkretsar dominerade av den rurala småborgerligheten fick PPD-CDS mellan 50 och 60% av rösterna (på Açorerna över 60 % och på Madeira över 70 %), medan PCP och det kommunisterna närstående MDP tillsammans som regel fick 6-8 % (på öarna 3-4 %).

Radikaliserade mellanskikt

Bakom det svaga valresultatet för PPD och CDS i de större städerna ligger till stor del mellanskiktens radikaliserings i Portugal. Lärarnas fackförening i Lissabon är massivt vänsterdominerad av MES (Vänstersocialistiska rörelsen, närmast en revolutionär nyvänsterorganisation) PCP och oberoende vänsterkatolska grupper. Banktjänstemännen drev fram banknationaliseringarna i mars. För att kunna fånga upp de radikala vindarna bland mellanskikten gick PS inför kampen mot kommunisterna i valen till bank-, försäkrings- och kontorstjänstemännens och de handelsanställdas fackföreningar ihop med MRPP, en provokatörsorganisation som ungefär kan karakteriseras som en korsning av rebellrörelsen och de värsta elementen i KFMLr under r-arnas värsta period. Den koalitionen vann också valen stort. (Men det var i september 1975, och den oheliga alliansen sprack snart så kommunisterna har återvunnit en stor del av sitt inflytande, framför allt i det nya valet bland kontorstjänstemännen den 3 november.) Grovt räknat, exklusive handels- och hotell- och restauranganställda utgjorde mellanskikten 16% 1970 (inklusive ovannämnda grupper 22 %).

Mellanskikten upplevde diktaturen inpå sig, censuren, klerikalismen, finansoligarkins makt och privilegier, kolonialkrigens meningslöshet. Mot slutet av 60-talet svepte den revolutionära studentrörelsen, närmast av fransk inspiration, genom de portugisiska universiteten och, delvis, gymnasierna. Denna är av allt att döma också en viktig orsak, både i sig själv och än mer tillsammans med upplevelserna av Caetanoregimen, till mellanskiktens radikaliserings.

Arbetarklassen: massan och avantgardet

Den portugisiska arbetarklassen har skrivit några av de finaste bladen i den internationella arbetarrörelsens historia. Över hela landet har arbetarna skaffat sig kontroll över företag. De nationaliserade företagen leds av valda arbetarkommissioner, och i en mängd privata företag, inte minst de stora utländskägda, har arbetarkommissioner skaffat sig större eller mindre kontroll. Kontakterna mellan företag, som t.ex. mellan nationaliserade banker och lånsökande företag eller mellan det stora statliga stålverket Siderurgia Nacional och dess kunder, går ofta

²⁹ H. Livermore, *Portugal. A Short History*. (Edinburgh 1973) s. 156.

^{29a} Ungefär 30% av befolkningen över 15 år är analfabeter. *Portugal liberadade é também vontade* (Lissabon: Ministerio da Comunicação Social, 1975) s. 15.

³⁰ Portugal ... a.a. s. 10. 30a. Figueiredo, a.a. s. 183.

mellan respektive arbetarkommissioner. Knappast i någon revolutionär process torde denna direkta arbetarkontroll över produktionen ha nått en sådan omfattning som i Portugal. Under hösten 1975 blev arbetarkommissionerna, främst i Lissabon- och Setúbalområdena, också centrala organ för arbetarklassens revolutionära politiska kamp. Det var de som utlyste de stora demonstrationerna mot den VI regeringens högerpolitik. Lantarbetarnas, i Alentejo enorma jordockupationer, av hundratusentals hektar på ett par månader, är en unik social revolution: storgodsen har inte styckats upp i individuella lotter, utan till kooperativ. Det är en enastående kollektivisering nerifrån. I sina bostadsområden har de portugisiska arbetarna utvecklat en fantastisk initiativförmåga. Bostadskommittéer har exproprierat hus för att ordna bostäder eller samlingslokaler, de har byggt daghem och lekplatser och satt upp telefonkiosker, de har drivit fram vattenledningar och kapat bussar för att få förbättrade busslinjer. Också de är revolutionens politiska organ, och särskilt i Porto (där arbetarkommissionerna i företagen är svaga) har bostadskommittéerna gått i spetsen för kampen mot borgerligheten.

Hur förklarar man denna revolutionära klassmedvetenhet? Två faktorer har varit grundläggande. För det första, den kapitalism de portugisiska arbetarna har erfarenhet av är kapitalismen i dess mest reaktionära och brutala form, med förbud mot fackföreningar och strejker, med hopade privilegier hos borgarna lysande mot egna svältlöner och social otrygghet på alla områden. Ungefär 55 % av Portugals nationalinkomst var kapitalinkomster, medan alla löntagare, från anställda direktörer till arbetare fick dela på 45 %.^{30a} Någon reformistisk kapitalism har Portugal aldrig haft. Redan före diktaturen slog den antiklerikala borgerliga republiken ner strejker med våldsamt brutalitet, medan den politiska korruptionen bredde ut sig.

Men den nämnda negativa erfarenheten är bara den ena faktorn. Den andra är att den revolutionära ideologin och praktiken gång på gång positivt bekräftades i verkligheten 1974-75. På grund av borgarklassens försvagning och statens dubbelkaraktär kunde arbetarna sparka fascistiska och reaktionära chefer och arbetsköpare, de kunde skaffa sig kontroll över företagen, de kunde gå ut utöver lagar och förordningar och tillvarata sina egna intressen, alltifrån lönekrav som sprängde regeringens åtstramningspolitiska målsättningar till illegala jord- och företagsockupationer. Den revolutionära vägen gav resultat gång på gång, medan det inte kom några reformer uppifrån i det politiska och administrativa krisläget och kaoset. För stora delar av den portugisiska arbetarklassen är det den revolutionära och inte den reformistiska ideologin som bekräftats i den praktiska vardagen.³¹ De två nämnda faktorerna har också gjort det möjligt för en tredje viktig faktor i en revolutionär medvetenhetsprocess, det organiserade politiska avantgardet, att framträda och utvecklas.

Det finns dock också viktiga begränsningar i den portugisiska arbetarklassens revolutionära kraft och förmåga. Dessa begränsningar är inte bara yttre gränser i borgerlighetens kvarstående makt, Portugals internationella beroende och de väldiga administrativa-tekniska problemen att bygga upp ett fungerande socialistiskt samhälle. Arbetarklassen i Portugal är mycket heterogen, och bland arbetarna är bara i en del revolutionära.

I vid mening omfattade arbetarklassen 1970 ca 55 % av de förvärvsarbetande. Ungefär 16 % var lantarbetare, närmare 480 000. En del av dessa, lantarbetarna i Alentejo, hör till de mest revolutionära bland de portugisiska arbetarna. 1970 var de 125 000.³² Omkring lika många till är i inte obetydlig utsträckning fackligt och politiskt organiserade och mobiliserade.³³ Men de övriga, i centrala och norra Portugal och på öarna är så gott som helt oorganiserade.

Den portugisiska folkräkningen är arrangerad på ett sådant sätt att det är svårt att få fram några exakta siffror på industriarbetarklassens storlek. Man måste gå en del krokvägar. En

³¹ . Om betydelsen av ideologiers praktiska bekräftande, se den utmärkta artikeln om socialdemokratisk ideologi av Johansson/Nilsson/Olofsson i *Zenit* nr 40

³² Lantarbetarna i Beja-, Evora-, Portalegre- och Setúbal-distrikten.

³³ I Castelo Branco, Faro, Lissabon och Santarem, framför allt de två sistnämnda områdena.

dryg miljon, dvs. en tredjedel av de förvärvsarbetande, är kroppsarbetare utanför jordbruket. Bland dessa ingår av allt att döma lite över 100 000 i husligt arbete, så att arbetarklassen inom industri, byggnadsverksamhet och transport skulle utgöra cirka 30 % av de förvärvsarbetande. Bland dessa är det metall- och byggnadsarbetarna i Lissabon- och Setúbalområdena som är den revolutionära kärnan. De har tillsammans med lantarbetarna i söder, gått i spetsen för höstens strejker och demonstrationer. Inom båda har kommunisterna ett dominerande inflytande. Byggnadsarbetarna var de mest militanta vid Intersindicals regionala generalstrejk i augusti mot de antikommunistiska pogromerna i norr, och vid metallvalet i oktober fick kommunisternas lista två tredjedelar av rösterna.

Men för det första är det textil- och inte metallindustrin som sysselsätter de flesta arbetarna, och i den förra är den fackliga och politiska organisationen svagare. För det andra finns majoriteten av industriproletariatet inte i Lissabon och Setúbal (7 mil söder om Lissabon) utan norröver.

Anställda (arbetare och tjänstemän) inom olika branscher 1970. Tusental.

Livsmedel	54
Textil och konfektion	235
Trä	92
Kemisk industri	37
Glas, porslin m.m.	45
Metall och verkstadsind.	135
Byggnadsverksamhet	233
Transport	138

Källa: folkräkningen 1970

40 % av textilarbetarna bor i Porto- och 31 % i det ärkekatolska Bragaområdet.³⁴ De fem mest industrialiserade områdena i Portugal är Lissabon, Setúbal och tre områden i norr, Porto, Braga och Aveiro.

Anställda i industri och byggnads 1970. Tusental

	Industri	Byggnadsverksamhet
Aveiro	68	13
Braga	72	18
Porto	171	45
<i>Summa norra industriområden</i>	311	76
Lissabon	121	48
Setúbal	54	16
<i>Summa södra industriområden</i>	176	64

Källa: folkräkningen 1970. Av de 115 fabriker med mer än 500 anställda i industristatistiken från 1971 vilka kunde lokaliseras geografiskt fanns 24 i Lissabon, 11 i Setúbal, 32 i Porto, 17 i Braga och 4 i Aveiro.³⁵

Industriarbetarklassen i norr rymmer också radikala tendenser. Kommunisterna vann metallavtalet även i Porto med ungefär två tredjedelar av rösterna, fastän valdeltagandet var lågt. I metallstrejken i september, som PS fördömde, deltog omkring hälften av metallarbetarna i Porto. Byggnadsarbetarförbundets strejkappell i november, som direkt riktade sig mot den VI regeringens politik, följdes av uppåt hälften av byggnadsarbetarna norr om Coimbra, trots att de fackliga distriktsorganisationerna i Aveiro, Braga och Viano do Castelo tog avstånd från

³⁴ Dessa siffror gäller bara arbetare i aktiebolag enligt *Estadística de Sociedade 1972*, citerad efter da Costas. 160.

³⁵ da Costa s. 162.

strejken. Men skillnaden mellan arbetarklassen i norr och söder är ett grundläggande faktum. Därför utlyste Intersindical sin generalstrejk i augusti bara i söder, och förutom i ett par isolerade röda fästen — glas- och keramikarbetarna i Marinha Grande, metall- och yllearbetarna i Covilhã — deltog bara enstaka arbetargrupper i norra och centrala Portugal. Detta avspeglar sig också i valstatistiken från de fem stora industriområdena.

Procent av rösterna i valen 1975 i fem städer.

	PCP	MDP*
Aveiro	3,7	4,3
Braga	4,5	4,5
Porto	9,3	2,0
Lissabon	15,8	4,1
Setúbal	26,3	4,6
Riksgenomsnitt	12,5	4,1

Källa: valstatistiken.

Den portugisiska arbetarklassens parti är kommunistpartiet, PCP. Detta är inte en ideologisk definition utan har sin grund i partiets dominerande inflytande bland arbetarnas fackföreningar, inom arbetarkommissionerna (framförallt i Lissabonsregionen) och bland lantarbetarna i söder och i den proletära karaktären på partiets kader. I alla dessa avseenden är PCP överlägset alla andra organisationer som åberopar sig på arbetarklassen. Med över 400 000 medlemmar är PCP Portugals största parti. PCP var den enda fast organiserade oppositionen under fascisttiden, och partiet byggdes upp under jorden. 1929 hade partiet bara 29 medlemmar, och 1939-40 måste partiet byggas upp på nytt sedan hela partiledningen fängslats. Partiledaren Cunhals biografi är väl inte helt typisk, men den säger en del om kalibern på ledningen av ett parti, vars i december 1974 valda centralkommitté (23 personer) hade tillsammans 255 år fängelseår bakom sig. Cunhal är född 1914 och gick med i partiet som 17-årig student, 1935 blev han ledare för ungdomsförbundet och började sitt underjordiska liv. 1937 och 1940 satt han i fängelse ett år. Från 1942 till sitt fängslande 1949 tillhörde han den högsta partiledningen. Sedan satt han inne elva år varav 8 i fullständig isolering. 1960 lyckades han fly och året därpå valdes han till partiets generalsekreterare, en post som inte funnits sedan den förste partiledaren Bento Gonçalves' död i koncentrationslägret Tarrafal 1942.³⁶

PCP är det mest revolutionära av alla kommunistpartierna i Europa. I sin politiska linje skiljer det sig från t.ex. de spanska och grekiska partierna i åtminstone tre viktiga avseenden. För det första har PCP sedan början av 60-talet hävdad nödvändigheten av en väpnad resning, med deltagande av revolutionära militärer, för att störta diktaturen.³⁷ De grekiska och spanska partierna har däremot inriktat sig på en fredlig övergång. PCP-ledningen förde en hård kamp under 60-talet mot olika guerillakonceptioner, men samtidigt intensifierade partiet sitt arbete inom krigsmakten. 1970, mitt under Caetanos liberaliserade fascism, gick partiet till väpnade sabotageaktioner genom ett särskilt kommando, ARA. För det andra, medan de andra partierna i sin kamp mot diktaturen strävat efter återupprättande av borgerlig demokrati, gick Cunhal 1967 till skarpt angrepp på den liberala och socialdemokratiska oppositionens syn på staten. Det var inte tillräckligt, menade Cunhal, att avskaffa den fascistiska diktaturen, utan hela statsapparaten (armén, domstolarna, byråkratin) måste förändras så att den inte kunde tjäna som garant för en ny, icke-fascistisk borgerlig politik.³⁸ För det tredje, i de hårda

* MDP, folkdemokratiska rörelsen, var en samling av oppositionen under diktaturen. Sedan PCP och PS utträtt efter den 25 april ombildades det vintern 75 till ett vänstersocialistiskt parti, som står kommunisterna nära.

³⁶ De biografiska uppgifterna är hämtade ur den ovan anförda samlingen av tal, artiklar och intervjuer av Cunhal 1962-75.

³⁷ Cunhal s. 27.

³⁸ Cunhal s. 119 ff.

partistriderna på 60-talet segrade en ortodox, leninistisk och starkt prosovjetisk linje i PCP. I det spanska partiet däremot vann en modernistisk, mot Sovjet kritisk men också mer borgerligt-demokratisk orienterad tendens, och i Grekland sprack partiet på ungefär samma problemställning i två delar.³⁹

Det finns också annat politiskt inflytande i den portugisiska arbetarklassen än PCP:s. Där finns de olika vänsteristgrupperna och där finns PS. De förras roll är inte obetydlig. De har ett aktningvärt inflytande på storvarven Lisnave (PRP-BR, vars närmaste svenska motsvarighet är Förbundet Kommunist, och UDP, den största och mest radikala maoist-gruppen) och Setenave (UDP), bland anläggningsarbetarna vid Sines (UDP), på Timex, Efacec och flygbolaget TAP:s verkstäder (MRPP), bland fiskarna i Peniche och en del arbetargrupper i Porto (FEC-ml, en annan maoistgrupp), åtminstone tidigare inom den kemiska industrin (PCP-ml, den av kineserna erkända gruppen, som i Portugal arbetar för borgerlig demokrati och för PS).^{39a}

Men detta inflytande är knappast större än vänsteristgruppernas i Italien 1968-70. Det är heller inte svårförklarligt med de revolutionära strömningarna inom arbetarklassen och mot bakgrunden av att PCP och inte socialdemokratin är det stora arbetarpartiet. Ensamt bland alla ortodoxa prosovjetiska partier har PCP ett rätt gott samarbete med de flesta av dessa vänstergrupper, inklusive trotskisterna och på basplanet även med maoisterna i UDP. MRPP och PCP-ml står däremot på den andra sidan barrikaderna, och FEC-ml har ställt sig vid sidan om, aldrig med kommunisterna men heller inte på samma sida som PS.

Den svåra frågan om den portugisiska arbetarrörelsen och om portugisisk politik överhuvudtaget gäller socialistpartiet, PS. PS har en mycket egendomlig dubbelkaraktär på alla nivåer uppifrån och ner. Det är både borgerligt och marxistiskt. Huvudorsaken till detta är partiets bakgrund. Praktiskt taget hela partiledningen är antingen exkommunister eller f.d. KP-sympatisörer, en effekt av PCP:s dominerande roll i den antifascistiska oppositionen. En äldre generation, dit bl.a. gamla *Repúblicas* chefredaktör Raúl Rego och nuvarande finansministern Salgado Zenha hör, har blivit vanliga socialdemokratiska antikommunister. Men när partiet bildades 1973 (på den västtyska socialdemokratins Friedrich-Ebert-stiftelse) var det en yngre marxistisk grupp, som lämnat PCP vid mitten av 60-talet under intryck av nyvänsterströmningar, som hade övertaget och präglade programmet. Kongressen i december 1974 konfirmerade det programmet, och marxisterna i PS dominerar gruppen i den konstituerande församlingen, där de håller militanta socialistiska tal. De är socialister som i Spanien och Grekland troligen skulle finnas i kommunistpartiet (i det ena av de grekiska partierna).⁴⁰ Soares, som också är exkommunist, står mellan dessa båda generationer, och har den marxistiska formuleringsförmågan från den ena och den borgerliga politiken från den andra.

Nu inställer sig två frågor. Varför har den borgerliga antikommunismen fått överhanden i PS och gjort PS till borgarklassens och imperialismens främsta agentur i Portugal samtidigt som de flesta marxisterna är kvar?⁴¹ Hur har ett parti som våren 74 omfattade några hundra

³⁹ I Spanien finns en ortodox, prosovjetisk utbrytning, ledd av den berömde generalen från inbördeskriget, Lister.

^{39a} I valen, där MRPP och PCPml av olika skäl inte fick ställa upp och där PRP-BR inte deltog, fick vänsteristgrupperna tillsammans 225 000 röster eller 4.0% (FSP 1,2, MES 1,0, UDP 0,8, FEC-ml 0,6, en annan maoistgrupp PUP 0,2 och trotskisterna 0,2). I Lissabon fick de 4,6, i Setúbal 5,1 och i Porto 4,1 %. PCP, MDP och vänsteristgrupperna fick tillsammans 20,6 %. I slutet av augusti bildade MDP, FSP, MES, PRPBR och trotskisterna en front, FUR. PCP var med om bildandet men lämnade snart fronten, eftersom den vägrade gå med på varje form av uppgörelse med PS. I kampen mot den IV regeringen samverkade dock PCP och FUR.

⁴⁰ I PS:s principdeklaration heter det i punkt 1.9.: 'Socialistpartiet följer uppmärksamt och tillmäter stor betydelse de kommunistiska partiets erfarenheter som föresätter sig att respektera den demokratiska socialismens värden liksom det bidrag som getts till den socialistiska rörelsen av den Nya Vänstern.' Uppgifterna om PS bygger i övrigt mycket på intervjuer med representativa PS-are i Portugal.

⁴¹ Trots att han på partikongressen i december 1974 samlade ca 40% av rösterna omfattade Manuel Serras utbrytning i januari -75 bara en mindre del av de PS-are som bekänner sig till marxismen.

intellektuella på ett år kunnat bli landets röstmässigt största parti med ett mycket starkt stöd bland arbetarklassen?

Mina kunskaper räcker inte till för att ge ett tillfredsställande svar, men några saker kan man peka på. Den första frågan först. Rent allmänt har det förmodligen varit av avgörande betydelse att marxisterna i PS aldrig har ställts inför ett entydigt sanningens ögonblick då det gällt att välja mellan socialism och kapitalism. Den portugisiska borgarklassen har hittills inte som i Chile kunnat gå till öppen politisk kamp mot revolutionens socialistiska målsättning. Kriserna både på regeringsplanet och inom MFA har kunnat tolkas som konflikter om hur och hur snabbt denna målsättning ska nås — samtidigt som dessa kriser alltmer vidgat mönöverutrymmet för en borgerlig reaktion. I dessa situationer har det gemensamma hatet mot PCP varit starkt nog för att hålla ihop de båda generationerna i PS-ledningen.⁴² PS är inte heller ett tillräckligt starkt strukturerat och demokratiskt parti för att de många arbetar-medlemmar som dagligen i arbetarkommissioner och annat samarbetar med kommunister skulle ha kunnat utveckla och föra fram en annan linje.

Också för många av PS arbetarväljare måste skillnaden mellan PS och PCP ha fortsatt att framstå som främst en motsättning om makten i och metoderna för en övergång till socialismen, snarare än en motsättning mellan kapitalism och socialism. I de allvarligaste krislägena har kommunisterna ibland på ett överilat och övermilitant sätt bekämpat PS-ledningen, t.ex. i försöken att handgripligen stoppa eller kontrollera PS sammandragningar av demonstranter i Porto och Lissabon under regeringskrisen i somras.

Eftersom PS inte har någon egentlig organisatorisk förankring i arbetarklassen och inte heller, fram till september 1975, några starkare sympatier inom MFA kunde PS inte hävda sitt inflytande som landets röstmässigt största parti (38 % av rösterna) genom att mobilisera arbetarna eller sina meningsfränder inom armén. Partiledningen kunde bara hävda partiets betydelse i den hela tiden pågående omvälvningsprocessen genom att mobilisera den inhemska reaktionen och genom att vädja om utländskt stöd och påtryckningar. I hur hög grad partiledningen sedan kommit att utforma sin politik efter utländska direktiv, framför allt från den rabiat antikommunistiska västtyska socialdemokratin, är okänt.

En betydande del av PS röster kom från de radikaliserade mellanskikten och också från det antimonopolistiska men antikommunistiska urbana småborgerskapet, men även från arbetarna fick PS ett starkt stöd. Valresultaten från industristaden Setúbal och från typiska arbetarförstäder i Lissabon- och Setúbalområdena visar detta.

Röster i procent i några industristäder.

	PS	PCP
Setúbal	47,8	26,3
Almada*	42,2	31,6
Barreiro	30,8	47,9
Sines	26,7	39,8
Amadora	47,9	24,7
Vila Franca de Xira	43,3	34,1

Källa: valstatistiken.

PS inbrytning i arbetarklassen var möjlig — därmed inte sagt nödvändig — av framför allt två skäl. Dels hade det underjordiska PCP av naturliga skäl bara kunnat nå en del av arbetarklassen, som i Lissabon- Setúbal-regionen växte snabbt under 60-talet.

⁴² CDS-ledaren Freitas do Amaral pekade också på detta, när han i den ovan anförda intervjun i SvD sade: 'Därför är det olyckligaste som skulle kunna hända en högerkupp. En sådan skulle föra Soares rakt i famnen på Cunhal.'

* I Almada ligger Lisnavevarvet.

PCP nådde sina högsta röstetal i relativt isolerade lantarbetarsamhällen, där partiet sedan länge organiserat de flesta lantarbetarna: 71,9 % i Lavre i Alentejo, 71,4% i Couco strax norr om Lissabon. (Barreiro, strax söder om Lissabon, PCP: s starkaste industriarbetarfäste har också gamla kamptraditioner från diktaturtiden.)

Dels hade klasskampens karaktär dittills inte ställt PS proklamerade socialism på prov. Fram till kuppöversöket i mars hade både PS och PCP av olika anledningar inriktat sig på en ekonomisk stabilisering och en mycket långsam utveckling mot socialismen. PCP:s kongress i oktober hade inte ställt krav på några omedelbara socialiseringar,⁴³ och när PCP och dess allierade i MFA efter kuppöversöket drev igenom exproprieringarna av monopolen stöddes åtgärderna av PS. I denna situation kunde PS propaganda verka tilltalande: ja till socialism (i marxistisk mening), nej till alla former av diktatur. PS kunde rida på både den revolutionära klassmedvetenheten och på de gamla antikommunistiska reflexerna.

Det stora problemet för den revolutionära portugisiska arbetarrörelsen är inte reformismen, för den har knappast någon förankring i arbetarklassen. Den borgerliga och småborgerliga påverkan yttrar sig snarare i solidarisering med den egna arbetsköparen, i respekt för det privata ägandet och deltagande i eller tolererande av antikommunistiska pogromer. Problemet är relationen mellan avantgardet och massorna, i en situation med politisk splittring och stora regionala sociala och ideologiska skillnader inom klassen. Den underjordiska bakgrunden och den snabba men splittrade radikaliseringsprocessen har främjat starka avantgardistiska tendenser både inom arbetarrörelsen och bland radikalerna i MFA. Med dessa tendenser kommer en avgörande frågeställning för möjligheten av en socialistisk revolution bort — att ena och vinna arbetarklassens stora massa — i sekterism och spontanistisk äventyrspolitik. PCP:s linje har hela tiden varit långsiktig och medveten om svåra politiska realiteter, som PS betydelse, styrkeförhållandena inom armén, Portugals ekonomiska sårbarhet, men partiledningen har inte med kraft och målmedvetenhet tagit itu med frågan om avantgardets förhållande till klassen som helhet, och i partiets dagliga verksamhet finns en hel del av vänsteristisk avantgardism. Mest utpräglad är denna inställning hos vänsteristgrupperna, trots allt deras tal om 'folk' och 'folk', och bland vänstermilitärerna, både gonçalvisterna och dem som fylkat sig kring Otel Saraiva de Carvalho. Sekterismen hos den förra och spontanismen hos den andra militära falangen var en huvudorsak till den V regeringens fall respektive högervändningen i och med revoltfiaskot den 25 november.

Motsättningarna inom den revolutionära processen

MFA hade tre mål med sin statskupp: avkolonialisering, demokratisering och ekonomisk-social utveckling ('descolonozação, democratização, desenvolvimento'). Klasskampen efter den 25 april har utkämpats om motsättningar i dessa frågor, om vad de innebär och hur de skall lösas. Uttryckt summariskt i klassstermer har huvudmotsättningen i den sistnämnda gått mellan monopolkapitalet och folket och i den andra först gått mellan monopolkapitalet och folket och sedan mellan å ena sidan borgerskapet och småborgarna och å andra sidan arbetarklassen. Vändpunkterna, då den nya motsättningen framträtt, har varit olika, i fråga om avkolonialiseringen inbördeskriget i Angola och flyktingströmmen därifrån (sensommaren 1975), i fråga om demokratiseringen med striden om ren parlamentarism eller nya former av revolutionär folklig makt (försommaren 1975). Det inhemska monopolkapitalet har besejrats ekonomiskt och politiskt och Angolakrisen är överstånden för Portugals del. När det däremot gäller demokratins och statens utformning har arbetarklassen slagits tillbaka.

General Spinola hade gamla förbindelser med delar av det stora finanskapitalet och efter den 25 april var Spinola och hans krets av moderatkonserverna militärer monopolkapitalets

⁴³ Kongressen ställde tre huvuduppgifter: förstärkande av den demokratiska staten och försvar av friheterna; försvarande av den ekonomiska och finansiella stabiliteten med sikte på utveckling; fullföljande av avkolonieringen. *Proclamação do 7º Congresso (Extraordinaria) do Partido Comunista Português*.

viktigaste politiska företrädare. För de tre uppgifter MFA-kuppen hade ställt hade monopolkapitalet ett eget program. För kolonierna eftersträvade man en nykolonial 'federation' med Portugal. Med demokratisering menade man minsta möjliga förändring av den gamla statsapparat och upprättande av en auktoritär presidentialrepublik av gaullistisk typ, liberalisering snarare än antifascism, ett fullföljande av Caetanos misslyckade liberaliseringsförsök 1968-69. Den ekonomiska utvecklingen skulle vara fri kapitalistisk företagsamhet och ledas av finanskapitalet.

I fråga om avkoloniseringen hade motsättningar mellan MFA och Spinolas grupp framträtt redan före den 25 april. Spinola och Costa Gomes hade före kuppen drivit igenom att den punkt i MFA:s program som uttalade ett 'klart erkännande av folkens rätt till självbestämmande' ströks.⁴⁴ Nykolonialismen misslyckades av två skäl. Kolonialarméns hopplösa militära läge i Guinea-Bissau och Frelimos framgångsrika offensiv på sommaren 74 gjorde nykolonialismen omöjlig i Guinea och Moçambique. För det andra var monopolkapitalet och spinolisterna under 1974 relativt isolerade i denna fråga. Situationen blev en annan ett år senare med kriget mellan MPLA, FNLA och UNITA och den massiva flyktingströmmen från Angola.⁴⁵ Då aktiverades kolonialistiska strömningar i det borgerliga och småborgerliga Portugal, och i revolutionsrådet röstade premiärminister Pinheiro de Azevedo mot ett erkännande av Angolas självständighet. Men då hade monopolkapitalet exproprierats, och för den reducerade armén i Angola fanns ingen återvändo.

Motsättningen om demokratin har varit den centrala i den portugisiska revolutionen. Där har tre slag av uppfattningar stått mot varandra: monopolkapitalets auktoritära liberalisering, en borgerlig parlamentarism (PS och liberalerna i PPD), och en demokratisering som framför allt ger arbetarklassen makt och garanterar möjligheten av en övergång till socialism (PCP, MFA-vänstern, vänsteristgrupperna). Den första uppfattningen ställdes mot de andra med Palma Carlos' författningsförslag i juli 74 och utnämningen av Caetanos undervisningsminister Simão till FN-ambassadör. Mot både PS, PCP, MFA och en väldig antifascistisk massrörelse och med kolonialkrigen fortfarande pågående var det ett dödfött och illa förberett försök, som blev den första regeringens fall. Den planerade marschen mot Lissabon den 28 september var allvarligare, men kunde stoppas av arbetarklassens beslutsamhet — infartsvägarna till Lissabon barrikaderades — och genom att armén bara tog order från MFA:s kommando, och MFA stod enat mot monopolen och högergrupperna. Den 11 mars var tredje gången och då var det närmast fråga om ett försök till en fascistoid kontrarevolution.

Mellan borgerlig och proletär demokrati aktualiserades motsättningen efter valet till den konstituerande församlingen den 25 april 1975. Socialdemokraterna i PS var hela tiden inriktade på att göra Portugal till en västerländsk parlamentarisk stat. Med valsegern bakom sig och utan några fungerande förbindelselänkar mellan partiledningen och de medlemmar som var aktiva i de revolutionära basorganisationerna på arbetsplatser och i bostadsområden gick PS i spetsen för kampen för parlamentarismen. Efter de bonapartistiska stämplingarnas bankrutt stod också PPD (vars partiledare Sa Carneiro i juli 74 hade stött Palma Carlos) och CDS på samma linje.

Den borgerliga innebörden i parlamentarismen var att den revolutionära processen skulle stoppas upp och institutionaliseras. Politiken skulle skötas av de en gång för alla (för en viss flerårig period) valda mellanskiktspolitikerna. Armén skulle avpolitiseras, och statens represiva apparat skulle garantera administrationens ostörda administrerande, den privata äganderätten och alla statliga och privata chefers auktoritet.

En sådan parlamentisering skulle strypa hela motorn i revolutionen. Den utgjordes av den

⁴⁴ Rodrigues m.fl. s. 21.

⁴⁵ Två tredjedelar av flyktingarna från Angola befinner sig i norra Portugal: 60 000 i Aveiro, 50 000 i Vila Real, över 40 000 i Braganca, 35 000 i Braga.

antifascistiska massrörelsen och alliansen folket—MFA. Inom företag, centrala och lokala förvaltningar och massmedia rensades fascister och fascistisympatisörer ut av de anställda själva. Valda och direkt återkallbara arbetarkommissioner skaffade sig kontroll över företag och förvaltningar, bostadskommittéer tog egna initiativ i sina områden. Det var som en del av denna revolutionära demokratiseringsprocess som de anställda på tidningen *República* och Radio Renascença tog makten på sina arbetsplatser i maj 1975 och som MFA så småningom accepterade detta. MFA ställde sig inte som 'neutral' garant för status quo utan stödde och försvarade arbetarnas olika initiativ. Med inspiration från Frelimo och PAIGC startade MFA sina 'dynamiseringskampanjer' en inhemsk ideologisk och social 'avkoloniseringsprocess'.

Detta var en demokratisering som gav de fattiga och undertryckta möjligheter att utvecklas och medvetandegöras genom egna initiativ och erfarenheter. Men den lämnade den centrala statsmaktens problem olöst, och utan en demokratisk lösning på det kunde den revolutionära folkmakten lätt antingen mynna ut i ett kaos som skulle driva fram en kontrarevolution eller bli ett manipulerat komplement till ett litet självvalt militärt eller politiskt avantgarde. I MFA-församlingens 'Riktlinjer för alliansen mellan folket och MFA', som antogs den 9 juli 1975 fanns t.ex. en del demokratiskt tvivelaktiga inslag: det ställde de väpnade styrkornas rörelse på jämnställd fot med folket och gav MFA ett strategiskt inflytande i alla folkliga organ, det föreskrev att alla omröstningar i dessa organ skulle ske med handuppräknning, och implicerade att den centrala makten skulle ligga helt hos det militära revolutionsrådet. (PCP:s i detalj utarbetade författningsförslag, publicerat i *Avante* den 3 juli, stipulerade däremot ett lagstiftande parlament kombinerat med en betydande makt åt revolutionsrådet och åt presidenten, som i enlighet med pakten mellan partierna och MFA skulle väljas gemensamt av parlamentet och MFA:s församling, samt med författningsenlig kontroll- och initiativ rätt för folkliga basorganisationer.)

Svagheten i den revolutionära proletära demokratin var arbetarklassens splittring och det faktum att de fattiga småbönderna stod utanför. Den revolutionära delen av arbetarklassen stod (med delar av mellanskikten i storstäderna) ensam mot de övriga klasserna och när klasskampen skärptes och huvudmotsättningen inte längre gick mellan monopolkapitalet och folket visade det sig att inte heller MFA stod över eller entydigt på den ena sidan i klasskampen. Båda beståndsdelarna i alliansen folket—MFA sprängdes sönder. Försöken att befästa en revolutionär demokrati slogs tillbaka, men det borgerliga Portugals underutveckling visade sig än en gång. Vad som hittills framgått ur den kris som bröt ut i juli 75 är inte en parlamentarisk demokrati utan en alltmer borgerlig militär hierarki.

Strävan till en ekonomisk och social utveckling av det efterblivna Portugal har varit en mycket viktig faktor i MFA:s radikaliseringsprocess. En planerad samhällelig kraftansträngning och en drastisk social utjämning, någon form av 'socialism', har framstått som nödvändig, den nordvästeuropeiska socialdemokratin har tett sig i bästa fall irrelevant, för många även en bra bit högerut, som något negativt, som ett bevarande av den storkapitalets makt som framträder så utmanande i Portugal. Trots en inte föraktlig tillväxttakt under 60-talet och början av 70-talet (5,3 % i snitt 1960-70, 8,1 % 1970-72) är Portugal efter Malta och Albanien Europas fattigaste land.

För arbetarklassen betydde ekonomisk utveckling först främst löner att leva på, och den 25 april utlöstes en våg av strejker; i dessa uppdämda strejker utvecklades klassens självförtroende och organisationsförmåga. Men arbetarnas ekonomiska kamp har inte ställt frågan om en kapitalistisk eller socialistisk utveckling på dagordningen. Kampen har gått utanför den borgerliga lagligheten, arbetsköparnas makt har starkt beskurits, många företag har övertagits av arbetarna. Men det har hela tiden varit en kamp inom en kapitalistisk ekonomisk ram. Arbetarnas företagsövertaganden, som trots allt bara berört en ganska liten del av alla företag, har företagits som lokala aktioner, oftast antingen från fascistiska ägare eller ägare som av olika anledningar inte velat fortsätta driften. De stora slagen har riktats mot monopolkapitalet

och storgodsägarna.

Bruttonationalprodukt per invånare 1972. Dollar.

Portugal	1 006
Spanien	1 354
Grekland	1 377
Chile	649
Sverige	5 149

Källa: *UN Statistical Yearbook 1974* tabell 189.

Energikonsumtion per invånare 1973.

Portugal	898
Spanien	1 993
Grekland	1 828
Chile	1 638
Sverige	6110

Källa: *UN Statistical Yearbook 1974* tabell 142.

Spädbarnsdödlighet per 1973. 1 000 levande födda

Portugal	44,4
Spanien	15,1
Grekland	25,3
Sverige	9,6
Chile (1971)	70,9

Källa: *UN Statistical Yearbook 1974* tabell 19.

Det är notervärt, att den portugisiska revolutionen fick sin antimonopolistiska karaktär inte genom förverkligande av ett antimonopolistiskt program, som t.ex. den franska vänsterns gemensamma program, utan som en följd av motsättningarna och kampen om den politiska demokratin. MFA:s program talade visserligen om en 'antimonopolistisk strategi', men det var i samband med kampen mot inflationen och de höga levnadskostnaderna, och implicerade därför inte en expropriering av banker och storföretag. PCP:s kongress i oktober 1974 ställde som ekonomisk huvuduppgift 'ekonomisk och finansiell stabilitet med sikte på utveckling' och krävde inga omedelbara åtgärder mot storfinansen.⁴⁶ Den II regeringen avvisade i september 1974 storfinansens utvecklingsplan, men varken den eller den efterföljande regeringen lade fram ett antimonopolistiskt alternativ. Den III regeringens ekonomiska plan, som presenterades i februari med Melo Antunes som närmast ansvarig, skisserade en bland-ekonomi med ökad statlig kontroll, statliga aktieköp och snarast i undantagsfall en del nationaliseringar. Arbetarrörelsen organiserade inga stora demonstrationer med krav på nationalisering av banker och truster, och det företogs inga företagsockupationer med det syftet.

Det var storbankernas involvering i den misslyckade kuppen den 11 mars, som i ett slag förändrade hela situationen. Den 13 mars förstatligades (utan kompensation) de privata bankerna och försäkringsbolagen, och sedan följde nationaliseringar inom stål-, cement- och läkemedelsindustrin, petrokemisk industri, av bryggerier och tobaksfabriker, spårvägsbolagen i Lissabon och Porto m.m. Regeringen beslöt om en radikal jordreform med förstatligande av godsen, en jordreform som genomförts av lantarbetarna själva under sommaren och hösten. Sommaren 1975 nationaliserades återstoden av CUF-koncernen. Totalt har hälften av tillverkningsindustrin förstatligats. Den portugisiska kapitalismen befinner sig i en allvarlig

⁴⁶ Men i sitt tal till kongressen underströk Cunhal att den rådande situationen med den politiska makten i de demokratiska krafternas händer och den ekonomiska makten hos monopolen och storgodsägarna inte kunde bibehållas en längre tid och hänvisade till partiets program för den demokratiska och nationella revolutionen med dess krav på en radikal jordreform och en likvidering av monopolens makt. Cunhal a.a. s. 293-4, 306.

kris. 1975 väntas produktionen minska med ca 10 % och arbetslösheten visar samma procenttal. Importöverskottet ökar samtidigt som turistinkomsterna minskar och valutareserven torde vara nästan tömd. Kapitalismen i Portugal har emellertid inte ännu hamnat i en katastrofal ekonomisk situation. De vacklande textilföretagen och storvarven hålls flytande med krediter från statsbankerna. Inflationen — 1974 25 % och 1975 troligen mer — håller sig fortfarande något så när inom aktuella västeuropeiska dimensioner. I Chile 1973 var inflationen 1226%. Guldreserven från den koloniala utsugningen täcker förmodligen ytterligare ett års likartat underskott i betalningsbalansen.⁴⁷

Framtiden: socialismen och demokratin

Med utrensningarna av den militära vänstern efter den spontanistiska revolten den 25 november har den socialistiska revolutionen skjutits längre bort i Portugal. Det är dock ännu för tidigt att säga att dess möjlighet försvunnit för överskådlig framtid. Arbetarrörelsen är fortfarande intakt och även med hjälp utifrån är utsikterna för en kapitalistisk stabilisering mycket måttliga. De inhemska monopolens och godsägarnas makt har brutits. Det är ännu ovisst om arméns soldater kan sättas in i repressionen av arbetarklassen. Arbetarklassens splittring verkar dock inte ännu ha minskats av den senaste högerutvecklingen. Kapitalismen består, och den statliga sektorn kan i och för sig mycket väl integreras i ett kapitalistiskt ekonomiskt system. Utan ett fungerande icke-kapitalistiskt distributionsnät och utan krediter och tekniskt bistånd från en positivt inställd statsmakt är de ofta analfabetiska lantarbetarnas kooperativ knappast livsdugliga på längre sikt.

Polariseringen mellan borgerligheten och arbetarklassen har inte gått så långt att Portugal nu står inför en omedelbar risk att bli ett nytt Chile. Men den har gått alltför långt för att en utveckling till en borgerlig demokrati skulle vara särskilt sannolik, och ännu mindre skulle en fascistoid eller auktoritär regim kunna hålla sig kvar i Portugal. De moderatsocialistiska MFA-officerarna står nu ensamma inom officerskåren bland en majoritet mycket snabbt och ytligt demokratiserade militärer från fascisttiden. Redan före den 25 november hade kommunisterna tvingats att arbeta mer eller mindre underjordiskt i stora delar av norra och centrala Portugal.

Några säkra förutsägelser låter sig knappast göra. Vad som är säkert är att den portugisiska arbetarrörelsen just nu, när revolutionsprocessens entusiasmerande impulser åtminstone för tillfället stannar av, behöver allt möjligt stöd från socialister och även från borgerliga demokrater i andra länder. □

4.12.75

⁴⁷ Goda lättillgängliga översikter över Portugals aktuella ekonomiska situation ges av Henric Borgströms och Danièle Ligers artiklar i *Dagens Nyheter* den 26.8.75 resp. i *Le Monde* den 3 och 4.12.75. Utöver ovan anförda källor har jag haft stor nytta av portugisisk press, framför allt *Diario de Noticias*, *Expresso* och *República*.